

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ
ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ

ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІКИ

ОСВІТА В РЕАЛІЯХ ВІЙНИ: ОРІЄНТИРИ МІЖНАРОДНОЇ СПІЛЬНОТИ

Оглядове видання

За заг. ред. Олега Топузова, Олени Локшиної

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ
ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ

ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІКИ

ОСВІТА В РЕАЛІЯХ ВІЙНИ: ОРІЄНТИРИ МІЖНАРОДНОЇ СПІЛЬНОТИ

Оглядове видання

*Олена Локшина, Оксана Глушко, Аліна Джурило,
Світлана Кравченко, Оксана Максименко,
Ніна Нікольська, Оксана Шпарик*

За заг. ред. Олега Топузова, Олени Локшиної

Київ – 2022

УДК 37:355.01](100)(048.83)

О-72

*Рекомендовано до друку вченою радою
Інституту педагогіки НАПН України
(протокол № 8 від 26.05.2022 р.)*

Рецензенти:

О. А. Заболотна, доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри іноземних мов Уманського державного
педагогічного університету імені Павла Тичини

Л. М. Калініна, доктор педагогічних наук, професор, учений
секретар Інституту педагогіки НАПН України

О-72 Освіта в реаліях війни: орієнтири міжнародної спільноти :
оглядове видання / Олена Локшина, Оксана Глушко, Аліна Джурило,
Світлана Кравченко, Оксана Максименко, Ніна Нікольська,
Оксана Шпарик ; за заг. ред. Олега Топузова, Олени Локшиної ;
Нац. акад. пед. наук, Ін-т педагогіки НАПН України. – Київ :
Пед. думка, 2022. – 66 с.
DOI <https://doi.org/10.32405/978-966-644-614-8-2022-55>

ISBN 978-966-644-614-8

У виданні подано огляд позицій і поглядів міжнародної спільноти з питань функціонування освіти в умовах воєнних дій. Проаналізовано мотиви нищення освіти, безпосередні та довготривалі згубні наслідки цього, як для самої освіти, так і для учасників освітнього процесу. З'ясовано орієнтири міжнародних та неурядових організацій щодо забезпечення неперервності освіти в умовах війни та включення біженців і внутрішньо переміщених осіб до навчального процесу; охарактеризовано підтримку Європейського Союзу з інтеграції українських дітей та молоді до систем освіти держав-членів ЄС.

Для розробників освітньої політики, управлінців, педагогів, батьків, широкої педагогічної громадськості.

УДК 37:355.01](100)(048.83)

© Інститут педагогіки НАПН України, 2022

© Топузов О.М., Локшина О.І., 2022

© Педагогічна думка, 2022

ISBN 978-966-644-614-8

Зміст

Заява Національної академії педагогічних наук України від 24.02.2022	4
Statement of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine as of February 24, 2022	5
Передмова	6
Preface	9
I. Освітня система як об'єкт військової агресії: мотиви та наслідки	12
II. Міжнародні організації, які працюють у галузі забезпечення права на якісну та безпечну освіту для всіх в умовах кризових ситуацій	16
III. Орієнтири міжнародної спільноти щодо захисту освіти в умовах кризових ситуацій	19
III.1. Орієнтири міжнародної спільноти щодо захисту освіти в умовах війни	19
III.2. Орієнтири міжнародної спільноти щодо включення біженців, репатріантів, осіб без громадянства та внутрішньо-переміщених осіб до освіти	40
IV. Підтримка Європейським Союзом інтеграції українських дітей та молоді до систем освіти і навчання держав-членів	41
V. Висновки і рекомендації	49
Додаток А. Підтримка Національною академією педагогічних наук України національної освіти і педагогічної науки в умовах війни рф проти України	52
Додаток В. Корисні ресурси	54
Додаток С. Глосарій термінів і понять з проблеми освіти в кризових ситуаціях	57
Відомості про авторів і редакторів	65

Слава Україні!

**Заява Національної академії
педагогічних наук України
від 24.02.2022**

Вважаємо злочинним і категорично засуджуємо порушення територіальної цілісності й кордонів України з боку Російської Федерації.

Вважаємо також неприпустимими заяви керівництва Російської Федерації стосовно нашої держави, втручання у внутрішні справи України шляхом заперечення її цивілізаційної суб'єктності та висунення вимог відмови від власного шляху розвитку.

З великою вдячністю й упевненістю у перемозі звертаємося до захисників України: ми разом, ми переконані у міці й незламності тих, хто боронить Демократію, Свободу й Людські Цінності!

Спротив – це не лише воєнний опір. Спротив кожного громадянина – це не піддаватися провокаціям і паніці, запобігати ескалації напруженості, спростовувати фейки, підтримувати ясність мислення.

Патріот – це той, хто вкладається у розвиток країни та збереження її обороноздатності у доступний йому спосіб. Для представників педагогічної і психологічної наук – це підтримання національної ідентичності і єдності нації на рівні свідомості кожного громадянина, територіальної громади, соціуму. Це посилення суб'єктності кожного громадянина через усвідомлення ним української історії від часів Київської Русі, української ментальності свободолюбства від часів Козацької доби, духу української демократії від Конституції Пилипа Орлика, незламності українського війська від перемог Петра Конашевича-Сагайдачного і Богдана Хмельницького, вивершення самосвідомості від Григорія Сковороди і Тараса Шевченка.

Вчені Національної академії педагогічних наук України, як і завжди, готові до діалогу з кожним, хто опинився у скрутних життєвих обставинах, у ситуаціях розгубленості чи невпевненості, хто потребує порад чи психологічної допомоги.

Нас усіх чекає щоденна важка робота. Але мета у нас спільна і висока – збереження суверенітету й територіальної цілісності України. Задля цього ми працювали для здобуття Україною незалежності, так само ми трудилися для розвитку нашої держави протягом останніх 30 років, задля цього ми мобілізуємося на подальшу боротьбу!

Ми переможемо! Слава Україні!

<https://naps.gov.ua/ua/press/releases/2610/>

Glory to Ukraine!

Statement of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine as of February 24, 2022

We consider it criminal and strongly condemn the violation of the territorial integrity and borders of Ukraine by the Russian Federation.

We also consider inadmissible the statements of the leadership of the Russian Federation regarding our state, interference in the internal affairs of Ukraine by denying its civilizational subjectivity and demanding the abandonment of its own path of development.

With great gratitude and confidence in the victory we turn to the defenders of Ukraine: we are together, we are convinced of the strength and steadfastness of those who defend Democracy, Freedom and Human Values!

Resistance is not just military resistance. The opposition of every citizen is not to succumb to provocations and panic, to prevent escalation of tensions, to refute fakes, to maintain clarity of thinking.

A patriot is someone who invests in the development of the country and preserves its defense capabilities in a way accessible to him. For representatives of pedagogical and psychological sciences – is to maintain the national identity and unity of the nation at the level of consciousness of every citizen, territorial community, society. This is the strengthening of the subjectivity of every citizen through his awareness of Ukrainian history from the times of Kyivan Rus, Ukrainian mentality of freedom from the Cossack era, the spirit of Ukrainian democracy from the Constitution of Philip Orlyk, invincibility of the Ukrainian army from the victories of Peter Konashevich-Sagaidachny and Bohdan Khmelnytsky, exercise of self-awareness Hrygory Scovoroda and Taras Shevchenko.

Scientists of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, as always, are ready for a dialogue with anyone who finds himself in difficult life circumstances, in situations of confusion or uncertainty, who needs advice or psychological help.

We all have hard work ahead of us every day. But our goal is common and high – to preserve the sovereignty and territorial integrity of Ukraine. To this end, we have worked for Ukraine's independence; we have also worked for the development of our state for the last 30 years, for this we are mobilizing for further struggle!

We will win! Glory to Ukraine!

<https://naps.gov.ua/en/press/releases/2611/>

ПЕРЕДМОВА

«Вплив війни на освіту породжує низку гуманітарних і соціальних проблем. ... школи та університети зазнають бомбардувань, обстрілів та підпалів. Дітей, вчителів та викладачів вбивають, травмують, викрадають або безпідставно затримують..., освітні установи використовують як бази, казарми або центри затримання. Такі дії завдають шкоди учням, студентам та педагогічному персоналу, позбавляють величезну кількість молодих людей їхнього права на освіту, таким чином руйнуючи фундамент, на якому громади будують своє майбутнє. У багатьох країнах збройні конфлікти продовжують руйнувати не лише шкільну інфраструктуру, але й надії та прагнення цілих поколінь» – наголошується у Декларації про безпеку шкіл, що є політичним зобов'язанням щодо захисту освіти під час збройних конфліктів, яке взяло на себе 114 держав¹, включно з Україною, яка підписала Декларацію в 2019 р.²

24 лютого 2022 р. в результаті безпрецедентного нападу росії на Україну всі 7 мільйонів дітей в Україні стали дітьми війни – у них було забрано право на освіту, а у педагогів – можливість навчати в умовах безпеки та гідності. За інформацією Офісу Генерального прокурора України у період з 24 лютого по 18 липня 2022 р. (без повного врахування з місць активних військових дій) 1019 дітей постраждали від збройної агресії РФ, з них 353 дитини загинуло та 666 – отримали поранення різного ступеня важкості³. За даними МОН України 2129 закладів освіти зазнали руйнувань від бомбардувань та обстрілів,

¹ Safe Schools Declaration. (2015). Norwegian Ministry of Foreign Affairs. Retrieved May 5, 2022, from https://www.regjeringen.no/globalassets/departementene/ud/vedlegg/utvikling/safe_schools_declaration.pdf

² Міністерство освіти і науки України. (2021, September 9). *Декларація про безпеку шкіл: МОН посилює підтримку щодо зобов'язань про захист кожного закладу освіти на сході України*. <https://mon.gov.ua/ua/news/deklaraciya-pro-bezpeku-shkil-mon-posilyuye-pidtrimku-shodo-zobovyazan-pro-zahist-kozhnogo-zakladu-osviti-na-shodi-ukrayini>

³ Офіс Генпрокурора України. (2022, April 26). *Ювенальні прокурори: 347 дітей загинули в Україні через збройну агресію РФ*. <https://www.gp.gov.ua/>

216 з них зруйновано повністю⁴. Окрім того, за даними ЮНІСЕФ, починаючи з 2014 р., за вісім років агресії РФ проти України на українському Донбасі пошкоджено чи зруйновано 750 шкіл⁵. На жаль, Україна опинилася серед країн, де діти живуть в умовах війни. У 2017 р. 27 мільйонів дітей у світі не відвідували школу в зонах бойових дій⁶. У 2019 р. 426 мільйонів дітей проживали у зоні конфлікту, з них 71 мільйон – це діти віком від народження до 5-ти років, які ніколи не жили у мирний час⁷. У 2016 р. понад 12 мільйонів дітей були біженцями, хоча за оцінками фахівців, ця цифра є значно вищою⁸.

Міжнародна спільнота докладає багато зусиль для розроблення механізмів захисту освіти в умовах кризових ситуацій. Напрацювання з цього питання сьогодні є цінними для України, що актуалізує аналіз чинних документів і практик. Оглядове видання «Освіта в реаліях війни: орієнтири міжнародної спільноти» підготовлено в Інституті педагогіки НАПН України, який у складі Національної академії педагогічних наук України з першого дня війни працює на підтримку національної освіти і педагогічної науки.

Метою цього видання є огляд орієнтирів міжнародних і неурядових організацій щодо організації навчання в умовах військових конфліктів, відновлення освітнього процесу після закінчення бойових дій, інтеграції біженців до освітнього процесу. Це документи ООН, ЮНЕСКО, ОЕСР, ЄС, Глобальної коаліції на захист навчальних закладів від нападів, Міжвідомчої мережі освіти в надзвичайних ситуаціях та ін. В окремих розділах об'єднано документи ЄС щодо інтеграції українських дітей та молоді до систем освіти і навчання держав-членів. Для аналізу також

⁴ Міністерство освіти і науки України. (2022). *Освіта під загрозою*. <https://saveschools.in.ua/>

⁵ GCPEA. (2022, March 10). *Statement by GCPEA Executive Director, Diya Nijhowne, on Attacks on Education in Ukraine*. Retrieved May 5, 2022, from <https://protectingeducation.org/news/statement-by-gcpea-executive-director-diya-nijhowne-on-attacks-on-education-in-ukraine/>

⁶ UNICEF. (2017, September 18). *27 million children out of school in conflict zones*. Retrieved May 5, 2022, from <https://www.unicef.org/press-releases/27-million-children-out-school-conflict-zones>

⁷ PRIO. (2020, November 23). *Children Affected by Armed Conflict, 1990–2019*. Retrieved May 5, 2022, from <https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/%C3%98stby%2C%20Rustad%20%26%20Tollefsen%20-%20Children%20Affected%20by%20Armed%20Conflict%2C%201990%E2%80%932019%20-%20Conflict%20Trends%206-2020.pdf>

⁸ Cerna, L. (2019). *Refugee education: Integration models and practices in OECD countries*. OECD Education Working Papers. <https://doi.org/10.1787/a3251a00-en>

обрано праці науковців з проблеми впливу війни на систему освіти та школярів. Ключовим критерієм добору матеріалів у виданні є практична корисність їх для розробників освітньої політики, освітян, управлінців, батьків. Пропоновані додатки тематично поглиблюють знання з проблеми освіти в умовах кризових ситуацій. Додаток А презентує напрацювання вчених НАПН України щодо організації освітнього процесу в умовах війни. Додаток Б пропонує перелік корисних інтернет-ресурсів. У Глосарії (Додаток В) подано основні поняття і терміни з кризової тематики.

Сподіваємося, що запропонований огляд стане у нагоді педагогам, управлінцям, батькам, науковцям, усім, хто боронить українську освіту.

Слава Україні!

Олег Топузов, доктор педагогічних наук, професор,
дійсний член (академік) НАПН України,
Віце-Президент НАПН України,
директор Інституту педагогіки НАПН України

Олена Локшина, доктор педагогічних наук, професор,
член-кореспондент НАПН України,
завідувач відділу порівняльної педагогіки
Інституту педагогіки НАПН України

PREFACE

“The impact of armed conflict on education presents urgent humanitarian, development and wider social challenges. Worldwide, schools and universities have been bombed, shelled and burned, and children, students, teachers and academics have been killed, maimed, abducted or arbitrarily detained. Educational facilities have been used by parties to armed conflict as, inter alia, bases, barracks or detention centres. Such actions expose students and education personnel to harm, deny large numbers of children and students their right to education and so deprive communities of the foundations on which to build their future. In many countries, armed conflict continues to destroy not just school infrastructure, but the hopes and ambitions of a whole generation of children” is stated in the Safe School Declaration that is an inter-governmental political agreement dedicated to protecting education in armed conflict⁹. To date, 114 states around the world have joined this international political agreement. Ukraine signed the Declaration in 2019¹⁰.

On February 24, 2022, as a result of Russia’s unprecedented attack on Ukraine, all 7 million children in Ukraine became children of war, i.e. their right to education was taken away, and teachers were deprived of the opportunity to teach in conditions of safety and dignity. According to the Office of the Prosecutor General of Ukraine, in the period from February 24 to July 18, 2022 1019 children were affected by the armed aggression of the Russian Federation, of which 353 children died and 666 were injured of varying degrees of severity¹¹. According to the Ministry of Education and

⁹ Safe Schools Declaration. (2015). Norwegian Ministry of Foreign Affairs. Retrieved May 5, 2022, from https://www.regjeringen.no/globalassets/departementene/ud/vedlegg/utvikling/safe_schools_declaration.pdf

¹⁰ Міністерство освіти і науки України. (2021, September 9). *Декларація про безпеку шкільної освіти*. МОН посилює підтримку щодо зобов’язань про захист кожного закладу освіти на сході України. <https://mon.gov.ua/ua/news/deklaraciya-pro-bezpeku-shkil-mon-posilyuye-pidtrimku-shodo-zobovuzan-pro-zahist-kozhnogo-zakladu-osviti-na-shodi-ukrayini>

¹¹ Офіс Генпрокурора України. (2022, April 26). *Ювенальні прокурори: 347 дітей загинули в Україні через збройну агресію РФ*. <https://www.gp.gov.ua/>

Science of Ukraine, 2,129 educational institutions were damaged by bombings and shelling, 216 of them were completely destroyed¹². Besides, according to UNICEF data, since 2014, 750 schools have been damaged or destroyed in the Ukrainian Donbas region during eight years of Russian aggression against Ukraine¹³. Unfortunately, Ukraine is among the countries where children live in war conditions. In 2017, 27 million children in the world were out of school in war zones¹⁴. In 2019, 426 million children lived in a conflict zones, of which 71 million are children from birth to 5 years had seen conflict their entire lifetime¹⁵. In 2016, over 12 million children around the world were refugees, although experts estimate that this number is much higher¹⁶.

The international community makes a lot of efforts to develop mechanisms protecting education in emergencies. The developments on this issue are valuable today for Ukraine, which actualizes the analysis of the international organisations documents and efficient practices. The edition “The Education in the Realities of War: the guidelines of the international community” has been developed by the Institute of Pedagogy of the National Academy of Educational Sciences (NAES) of Ukraine. The Institute is one of the institutions of the NAES of Ukraine, which has been working to support national education and pedagogical science since the first day of the war.

The purpose of this edition is to present the guidelines of the international and non-governmental organizations on the organization of education in the conditions of military conflicts, the restoration of the education after the end of hostilities, the integration of refugees into the educational process. These are the documents of the UN, UNESCO, OECD, the Global Coalition to Protect Education from Attack, the Inter-Agency Network for Education in Emergencies, etc. The EU documents on the integration of the Ukrainian

¹² Міністерство освіти і науки України. (2022). *Освіта під загрозою*. <https://saveschools.in.ua/>

¹³ GCPEA. (2022, March 10). *Statement by GCPEA Executive Director, Diya Nijhowne, on Attacks on Education in Ukraine*. Retrieved May 5, 2022, from <https://protectingeducation.org/news/statement-by-gcpea-executive-director-diya-nijhowne-on-attacks-on-education-in-ukraine/>

¹⁴ UNICEF. (2017, September 18). *27 million children out of school in conflict zones*. Retrieved May 5, 2022, from <https://www.unicef.org/press-releases/27-million-children-out-school-conflict-zones>

¹⁵ PRIO. (2020, November 23). *Children Affected by Armed Conflict, 1990–2019*. Retrieved May 5, 2022, from <https://reliefweb.int/report/world/children-affected-armed-conflict-1990-2019>

¹⁶ Cerna, L. (2019). *Refugee education: Integration models and practices in OECD countries*. OECD Education Working Papers. <https://doi.org/10.1787/a3251a00-en>

children and youth into the education and training systems of the member states have been structured into a separate chapter. The works of the scholars on the problem of the impact of war on an education system and schoolchildren have been also analysed. The practical usefulness for educational policy makers, educators, and parents is a key criterion for the selection of the materials for this edition. The Annex A presents the works of the NAES of Ukraine scholars on the organization of the education in Ukraine during war. The Annex B offers useful resources. The Glossary (Annex C) contains the main concepts and terms on the education in emergencies topic.

We hope that the proposed edition will be useful to educators, parents, scholars, and everyone who defends the Ukrainian education during the war. Glory to Ukraine!

Prof. Oleg Topuzov, Dr. Sc.,
Full Member (Academician) of the NAES of Ukraine,
Vice-President of the NAES of Ukraine,
Director of the Institute of Pedagogy of the NAES of Ukraine

Prof. Olena Lokshyna, Dr. Sc.,
Corresponding Member of the NAES of Ukraine,
Head of the Department of Comparative Education
of the Institute of Pedagogy of the NAES of Ukraine

I. ОСВІТНЯ СИСТЕМА ЯК ОБ'ЄКТ ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ: МОТИВИ ТА НАСЛІДКИ

В умовах війни порушується базове право людини на освіту. Система освіти перетворюється на об'єкт військової агресії – мішенями стають як учасники освітнього процесу (учні, вчителі, студенти, викладачі, управлінці, науковці), так і освітня інфраструктура (будівлі закладів освіти усіх рівнів).

У баченні ЮНЕСКО мотиви нападу на освіту можуть включати:

- напади на школи та вчителів як засоби нав'язування чужої культури, філософії, релігії чи етнічної ідентичності;
- напади на школи, вчителів та учнів, щоб не допустити навчання дівчат;
- напади на школи, вчителів, університети та науковців з метою призупинення всіх або окремих форм освіти;
- напади на екзаменаційні установи / приміщення та конвої з екзаменаційними документами, щоб порушити функціонування системи освіти;
- напади на школи та університети як символи влади, які протистоять повстанцям;
- напади на школи, університети, управління освіти, учнів, студентів, вчителів, інших працівників освіти та представників освітніх органів влади з метою підірвати довіру до державного контролю над територією;
- напади на школи, вчителів та учнів у якості помсти за вбивства мирного населення;
- викрадення дітей та дорослих повстанцями, збройними силами чи силами безпеки для використання в якості комбатантів або для примусової праці, сексуальних послуг;
- викрадення з метою викупу;
- сексуальне насильство з боку збройних груп, солдатів або сил безпеки як тактика війни або через неповагу до гендерних прав;
- напади на учнів, студентів, викладачів, представників профспілкових організацій та науковців за причетність до профспілкової діяльності;
- напади на студентів і науковців, щоб придушити політичну опозицію або запобігти озвученню альтернативних поглядів;
- напади на студентів і науковців, щоб замовчувати кампанії з прав людини або дослідження, пов'язані з правами людини;

- напади на науковців за дослідження чутливих тем, таких як вплив війни або маргіналізація певних груп населення;
- окупація шкіл для операцій безпеки проти повстанців і збройних наркогруп та напади на них з боку повстанців з тієї ж причини;
- знищення шкіл силами вторгнення як тактика поразки ворога;
- знищення шкіл як помста або стримуючий засіб, мінометний чи ракетний обстріл або обстріл зсередини школи або поблизу¹⁷.

У результаті війни система освіти зазнає як прямих, так і довготривалих негативних впливів.

«Напади на освітні установи охоплюють насильство проти учнів, студентів та працівників освітньої галузі. Напад та загрози нападу можуть спричинити серйозну і довготривалу шкоду окремим особам та цілим спільнотам. Це може призвести до зниження доступу до освіти. Функціонування освітніх установ може бути припинено, а педагогічний персонал та учні волітимуть триматися подалі від загрози власній безпеці. Напади на школи та університети використовуються для розпалювання нетерпимості, породжують відчуження, стають основою для майбутньої гендерної дискримінації, створюючи перешкоди для навчання дівчат; вони увічнюють конфлікт між спільнотами, обмежують культурне розмаїття, позбавляють людей академічних свобод та прав на створення асоціацій. У місцях, де освітні установи використовуються у військових цілях, збільшується ризик вербування дітей збройними сторонами та ризик сексуального насильства над дітьми та їх експлуатації», наголошується у Декларації про безпеку шкіл¹⁸.

У дослідженні «Освіта і конфлікт» (2004) Німецької агенції технічного співробітництва (GTZ) під егідою Федерального міністерства економічного співробітництва і розвитку до таких наслідків віднесено:

- фізичну небезпеку для викладачів та студентів;
- пошкодження та руйнування освітньої інфраструктури;
- зниження рівня зарахування дітей та відвідування школи;
- перетворення школи на місце набору дітей-солдатів;
- зростання рівня насильства в школах;

¹⁷ O'Malley, B. (2010). *Education under attack, 2010: a global study on targeted political and military violence against education staff, students, teachers, union and government officials, aid workers and institutions*. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000186809>

¹⁸ Safe Schools Declaration. (2015). *Norwegian Ministry of Foreign Affairs*. https://www.regjeringen.no/globalassets/departementene/ud/vedlegg/utvikling/safe_schools_declaration.pdf

- зростання рівня гендерного та сексуального насильства;
- порушення здатності та мотивації до навчання, психічного здоров'я учнів;
- зниження рівня ефективності та якості освіти;
- зниження рівня державного та приватного фінансування освіти;
- інструменталізацію освітніх закладів в інтересах сторін конфлікту¹⁹.

До прямих негативних впливів ЮНЕСКО відносить:

- численні загибелі працівників освіти, учнів, студентів та управлінців через вибухи та стрілянину в місцях скупчення великої кількості людей, таких як входи до університетів та шкіл, ігрові майданчики та офіси, або на масштабних заходах, таких як протести чи на транспортних засобах, що перевозять персонал на роботу та з роботи;
- цілеспрямовані вбивства окремих працівників освіти, учнів, студентів та профспілкових працівників з вогнепальної зброї, як правило, у класі чи дорогою на роботу та з роботи;
- знищення навчальних корпусів / інфраструктури шляхом вибухів, підпалів, пограбувань;
- незаконне затримання, «зникнення», катування вчителів, науковців та профспілкових діячів;
- викрадення учнів, студентів, викладачів і посадових осіб збройними силами з метою поширення терору, примусового вербування дітей-солдатів, а також викрадення та / або гвалтування школярів та вчителів збройними силами»²⁰.

Серед довготривалих негативних наслідків ЮНЕСКО, передусім, виокремлює:

- вимушений відтік «мізків» та втрата академічного досвіду через від'їзд освітян, науковців та управлінців;
- труднощі з набором вчителів через незахищеність та міграцію;
- деградація інституцій післядипломної педагогічної освіти та самого процесу підготовки вчителів;

¹⁹ GTZ. (2004, December 1). *Education and conflict: The role of education in the creation, prevention and resolution of societal crises - Consequences for development cooperation*. Retrieved May 5, 2022, from <https://reliefweb.int/report/world/education-and-conflict-role-education-creation-prevention-and-resolution-societal>

²⁰ O'Malley, B. (2007). *Education under attack, 2007: a global study on targeted political and military violence against education staff, students, teachers, union and government officials, and institutions*. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000186303>

- порушення циклів освіти, що сприяє формуванню покоління неосвічених і розчарованих молодих людей з обмеженим доступом до можливостей працевлаштування;
- погіршення стану соціально-економічних інвестицій через розмивання вартості поточних інвестицій та призупинення нових інвестицій в освітню галузь;
- придушення свободи слова вчителів шляхом загроз профспілковим працівникам, що в свою чергу може негативно вплинути на якість освіти;
- зниження якості та актуальності вищої освіти та проведення досліджень, розроблення винаходів, продукування інновацій внаслідок зменшення академічної свободи;
- ідеологічні, культурні та соціальні наслідки заборони та обмеження освіти, особливо для дівчат і маргіналізованих груп населення, що створює соціальну, політичну та економічну ізоляцію та незахищеність;
- проблема формування нових когорт освічених громадян, майбутніх науковців та людських ресурсів для розвитку²¹.

Cervantes-Duarte & Fernández-Cano (2014), окрім означених негативних впливів війни на освіту, пишуть про низку психологічних, до яких передусім відносять:

- небажання / відмову учнів повертатися до навчання (через пропущені роки навчання учням доводиться повертатися до класу з дітьми молодшого віку, що формує відчуття дорослості та зменшує бажання здобувати освіту; дітям-біженцям потрібен час, щоб адаптуватися до нового середовища, що також зменшує бажання відвідувати школу);
- ментальні та психічні розлади дітей, які мають такі симптоми посттравматичного стресу як емоційна нестабільність, проблеми зі сном та нічні жахіття, замкнутість та підозрілість, дратівливість, агресивність, тривожне збудження, втрата здатності зосереджуватися, пасивність, депресія, параноя, підвищення ризику суїциду²².

²¹ O'Malley, B. (2010). *Education under attack, 2010: a global study on targeted political and military violence against education staff, students, teachers, union and government officials, aid workers and institutions*. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000186809>

²² Cano, A.F. and Cervantes-Duarte, L. (2016). Impact of Armed Conflicts on Education and Educational Agents: A Multivocal Review. *Revista Electrónica Educare*, 20(3), 1–24. <https://doi.org/10.15359/ree.20-3.12>

Отже, війна спричиняє серйозну і довготривалу шкоду як системі освіти, так і суспільству в цілому. Йдеться передусім про порушення базового права кожної дитини на освіту. Серед негативних наслідків міжнародні організації виокремлюють прямі та довготривалі. До прямих негативних наслідків відносять численні загибелі учнів й працівників освіти, знищення інфраструктури, незаконне затримання, катування вчителів, викрадення учнів та студентів з метою поширення терору, примусового вербування дітей-солдатів збройними силами тощо. До довготривалих негативних наслідків відносять порушення циклів освіти; погіршення стану соціально-економічних інвестицій, зниження якості та актуальності вищої освіти, зниження ефективності проведення досліджень, продукування інновацій; психологічні проблеми, зокрема посттравматичний стрес та відмова повертатися до навчання тощо.

II. МІЖНАРОДНІ ОРГАНІЗАЦІЇ, ЯКІ ПРАЦЮЮТЬ У ГАЛУЗІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА ЯКІСНУ ТА БЕЗПЕЧНУ ОСВІТУ ДЛЯ ВСІХ В УМОВАХ КРИЗОВИХ СИТУАЦІЙ

Метою ООН (United Nations) проголошено підтримку миру і безпеки, розвиток міжнародної співпраці. **Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (The UN Refugee Agency)** – агенція системи ООН, що опікується порятунком життів, захистом прав та розбудовою кращого майбутнього для біженців, вимушено переміщених громадян та осіб без громадянства. У Рамковому документі UNHCR «Освіта біженців 2030: Стратегія включення біженців»²³ (2019) окреслено такі стратегічні цілі як сприяння справедливому включенню біженців, репатріантів, осіб без громадянства та внутрішньо переміщених осіб до національних систем освіти; створенню безпечного, сприятливого середовища, яке підтримує навчання для всіх учнів, незалежно від правового статусу, статі чи інвалідності; набуттю необхідних навичок, компетентностей, кваліфікацій для побудови кар'єри та життя.

Норвезька рада у справах біженців (Norwegian refugee council (NRC)) – неурядова норвезька гуманітарна організація, яка здійснює свою діяльність у 25 країнах світу, в тому числі і в Україні з метою захисту прав людей, які постраждали від вимушеного переселення.

²³ UNHCR. (2019). *Refugee education 2030: A Strategy for Refugee Inclusion*. <https://www.unhcr.org/5d651da88d7.pdf>

Дослідницька мережа біженців (The Refugee Research Network (RRN)), яку створено для підтримки канадської та міжнародної мережі дослідників та дослідницьких центрів з метою вивчення проблем біженців та вимушеної міграції, а також для залучення політиків і практиків до пошуку рішень для біженців і перемішених осіб.

Європейський Союз (European Union) тісно співпрацює з усіма ключовими міжнародними організаціями, які підтримують освіту в надзвичайних ситуаціях і затяжних кризах (Education in Emergencies and Protracted Crises – EiE). ЄС реалізує зобов'язання, взяті на Всесвітньому гуманітарному саміті (2016), включно з підтримкою фонду «Освіта не може чекати» (ECW), а також Комплексною системою реагування на біженців (CRRF). ЄС є основним надавачем коштів у Глобальне партнерство в галузі освіти (GPE), пріоритетом якого є підтримка системи освіти, у тому числі в країнах, які постраждали від затяжних криз.

У Рекомендації Ради *«Про освіту в надзвичайних ситуаціях і затяжних кризах»* (Council Conclusions on Education in Emergencies and Protracted Crises on 26 November 2018²⁴) ЄС підтверджує бачення освіти як права людини, яке необхідно забезпечувати за будь-яких умов як основний засіб допомоги дітям та молоді для повної реалізації їхнього потенціалу, зміцнення стійкості особистості, громади та країни, досягнення сталого розвитку та забезпечення мирних, інклюзивних та процвітаючих суспільств.

Глобальна коаліція на захист навчальних закладів від нападів (Global Coalition to Protect Education from Attack (GCPEA)) є міжнародною організаційною коаліцією, яку створено у 2010 р. організаціями, що працюють у галузі освіти в надзвичайних ситуаціях та в умовах конфлікту. GCPEA об'єднує такі організації як Article 36, Рада з надання допомоги вченим у небезпеці (CARA), «Женевський заклик», Human Rights Watch, Інститут міжнародної освіти, Норвезька рада у справах біженців, Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, Захист освіти в умовах нестабільності та конфлікту (PEIC, програма організації «Освіта – понад усе»), «Врятуймо дітей», Мережа підтримки наукових фахівців, які працюють в умовах ризику (The Scholars at Risk Network), Міжнародний фонд допомоги студентам та вченим (SAIH), ЮНІСЕФ, ЮНЕСКО та «Діти війни» Голландія (War

²⁴ Education in Emergencies and Protracted Crises. Council Conclusions. (2018, November 26). Council of the European Union. <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-14719-2018-INIT/en/pdf>

Child Holland). GCPEA є проєктом неприбуткової організації Центр «Тайдс» (Tides Center).

Міжвідомча мережа освіти в надзвичайних ситуаціях (Inter-Agency Network for Education in Emergencies (INEE)), заснована в 2000 р., об'єднує понад 17 тисяч індивідуальних членів та 130 партнерських організацій у 170 країнах, які працюють над забезпеченням права на якісну та безпечну освіту для всіх, хто живе в умовах надзвичайних і кризових ситуацій. Члени INEE – це практики, які працюють у національних та міжнародних неурядових організаціях та агентствах ООН, міністерствах освіти, студенти, викладачі та дослідники.

«Освіта не може чекати» (Education Cannot Wait (ECW)) – глобальний фонд, що опікується освітою в надзвичайних та кризових ситуаціях, заснований у 2016 р. міжнародними суб'єктами гуманітарної допомоги, а також державними та приватними донорами задля фінансування навчання в школах дітей і молоді, які постраждали від кризи.

Перше інвестиційне вікно Фонду *«Відповідь на надзвичайну ситуацію» (Emergency Response)* орієнтовано на підтримку освіти негайно у разі раптового початку або ескалації кризи.

Інвестиційне вікно *«Багаторічна стійкість» (Multi-Year Resilience)* працює на довгострокові потреби шляхом реалізації багаторічних спільних програм в умовах затяжних криз, що дає змогу суб'єктам гуманітарної діяльності та розвитку спільно працювати над досягненням результатів в освіті у таких п'яти пріоритетних галузях:

– *Доступ*: забезпечення дітям, які постраждали від кризи, безперервного якісного навчання.

– *Справедливість і тендерна рівність*: забезпечення доступу до освіти найбільш уразливим групам дітей, включаючи дівчат і дітей з обмеженими можливостями.

– *Безперервність*: перебування дітей в школі впродовж усього навчального процесу.

– *Захист*: забезпечення дітям, які постраждали від кризи, безпечним, захищеним та підтримуючим середовищем в школах та навчальних центрах.

– *Якість*: забезпечення якісних навчальних результатів шляхом зосередження на курикулумі, кваліфікації вчителів та навчальних матеріалах.

Третє інвестиційне вікно *«Засіб для прискорення» (Acceleration Facility)* підтримує дослідження та збір даних, просуваючи передовий

досвід і сприяючи інноваціям в навчанні та гендерно-орієнтованим ініціативам в освіті в надзвичайних ситуаціях.

Technical Guidance Note on Mental Health and Psychosocial Support (MHPSS) in Education in Emergencies and Protracted Crises (EiEPC)²⁵ містить вказівки щодо підготовки проектної заявки та реалізації проектів в рамках першого («Відповідь на надзвичайну ситуацію») та другого («Багаторічна стійкість») інвестиційних вікон.

Глобальне партнерство у галузі освіти (Global Partnership for Education) є найбільшим глобальним фондом, який опікується трансформацією освіти в країнах з низькими доходами на засадах синергетичного партнерства з зацікавленими сторонами. GPE співпрацює з урядами країн щодо залучення дітей та молоді-біженців до національних систем освіти та допомагає зміцнити потенціал та ресурси для задоволення потреб дітей-біженців в освіті.

III. ОРІЄНТИРИ МІЖНАРОДНОЇ СПІЛЬНОТИ ЩОДО ЗАХИСТУ ОСВІТИ В УМОВАХ КРИЗОВИХ СИТУАЦІЙ

III.1. Орієнтири міжнародної спільноти щодо захисту освіти в умовах війни

Вказівки із захисту шкіл та університетів від використання у військових цілях під час збройних конфліктів²⁶ (*Guidelines for Protecting Schools and Universities from Military Use during Armed Conflict*) (2014). У документі викладено ключові принципи, яких мають дотримуватися сторони збройного конфлікту для захисту закладів освіти в умовах війни. Сторонам збройного конфлікту наполегливо рекомендується не використовувати школи та університети у будь-яких військових цілях. Незважаючи на те, що певні способи використання не суперечать законам збройного конфлікту, всі сторони повинні докладати зусиль для уникнення загрози безпеці учнів та студентів, та самому освітньому процесу, керуючись у своїй відповідальній діяльності такими принципами:

²⁵ Education Cannot Wait (ECW). (n.d.). Publications: Reports. <https://www.educationcannotwait.org/downloads/reports-and-publications/>

²⁶ GCPPEA. (2014, December 16). *Вказівки із захисту шкіл та університетів від використання у військових цілях під час збройних конфліктів*. Retrieved May 5, 2022, from https://protectingeducation.org/wp-content/uploads/documents/documents_guidelines_ukrainian.pdf

Вказівка 1: Діючі школи та університети у жодному разі не повинні використовуватися бойовими силами сторін збройного конфлікту у військових цілях.

(а) Цей принцип також поширюється на школи та університети, тимчасово зачинені у вільний від шкільних занять час, вихідні та свята, а також на час канікул.

(b) Сторони збройного конфлікту не повинні вдаватися до застосування сили або інших заохочувальних стимулів щодо адміністраторів навчальних закладів, щоб евакуювати школи та університети і зробити їх, таким чином, придатними для використання у військових цілях.

Вказівка 2: Школи та університети, які були покинуті або евакуювані через небезпеку, спричинену збройним конфліктом, не повинні використовуватися збройними силами сторін збройного конфлікту у будь-яких цілях, спрямованих на отримання військової переваги, за винятком випадків, коли відсутня будь-яка життєздатна альтернатива, і тільки доти, поки не з'явиться інший спосіб отримання рівноцінної військової переваги. Інші будівлі слід розглядати як кращі варіанти і використовувати замість шкільних та університетських будівель, навіть якщо їхнє розташування та планування менш зручне, за виключенням випадків, коли такі будівлі перебувають під захистом міжнародного гуманітарного права (наприклад, лікарні), і маючи на увазі, що сторони збройного конфлікту повинні завжди вживати всіх можливих заходів безпеки, щоб захистити всі цивільні об'єкти від нападу.

(а) Будь-яке подібне використання залишених або евакуюваних шкіл та університетів має здійснюватися протягом мінімального необхідного періоду часу.

(b) Залишені або евакуювані школи та університети, які використовуються бойовими силами сторін збройного конфлікту у військових цілях, повинні залишатися доступними для того, щоб органи управління освітою могли якомога швидше знову відкрити їх після виведення збройних сил, за умови, що це не становитиме загрозу безпеці учнів та персоналу.

(c) Всі сліди та ознаки мілітаризації або фортифікації повинні бути повністю ліквідовані після виведення бойових сил, також повинні бути вжиті всі можливі заходи для максимально оперативного усунення шкоди, завданої інфраструктурі установи. Зокрема, вся зброя,

боєприпаси, рештки нерозірваних снарядів та інші сліди війни мають бути прибрані з території.

Вказівка 3: Школи та університети у жодному разі не дозволяється руйнувати заради того, щоб позбавити протиборчу сторону збройного конфлікту можливості використовувати їх у майбутньому. Школи та університети – зачинені після робочого дня, під час сесії або на канікули, евакуйовані або покинуті – є звичайними цивільними об'єктами.

Вказівка 4: У випадках, коли використання школи або університету бойовими силами сторін збройного конфлікту у військових цілях може, залежно від обставин, призвести до перетворення їх на військові об'єкти, яким загрожує напад, сторони збройного конфлікту повинні розглянути всі можливі альтернативні заходи, перш ніж нападати на такий об'єкт, зокрема, якщо обставини не перешкоджають цьому, заздалегідь попередити ворога, що напад буде здійснений, якщо він не припинить використання об'єкта.

(а) Перед здійсненням нападу на школу, яка стала військовим об'єктом, сторони збройного конфлікту мають взяти до уваги той факт, що діти мають право на особливий захист і повагу. Додатковим важливим фактором є потенційно можливий довгостроковий негативний вплив на доступ спільноти до освіти через пошкодження або знищення школи.

(б) Використання школи або університету бойовими силами однієї зі сторін конфлікту у військових цілях не є виправданням для протилежної сторони, яка захоплює ці об'єкти для продовження їх військового використання. Як тільки це стане можливо, будь-які ознаки та сліди мілітаризації чи укріплень мають бути ліквідовані, а сам об'єкт має повернутися у розпорядження цивільної влади з метою відновлення його освітньої функції.

Вказівка 5: Бойові сили сторін збройного конфлікту не мають використовуватися для забезпечення безпеки шкіл та університетів, крім випадків, коли альтернативні засоби забезпечення необхідної безпеки недоступні. Якщо це можливо, для забезпечення безпеки шкіл та університетів має використовуватися відповідним чином підготовлений цивільний персонал. За необхідності, слід також розглянути можливість евакуації дітей, студентів та співробітників у більш безпечне місце.

(а) Якщо бойові сили залучаються для забезпечення безпеки шкіл та університетів, слід, за можливості, уникати їх присутності на території або в будівлі установи, щоб уникнути втрати цивільного статусу даної установи та порушення навчального середовища.

Вказівка 6: Усі сторони збройного конфлікту повинні, наскільки це можливо і доцільно, включити ці Вказівки у свою доктрину, військові статuti, правила ведення бою, оперативні накази та інші засоби поширення інформації, для заохочення відповідної практики на всіх рівнях командування. Сторони збройного конфлікту повинні визначити найбільш ефективний спосіб реалізації цього завдання.

Декларація про безпеку шкіл (Safe Schools Declaration) (2015)²⁷ – міжурядове політичне зобов'язання, що розроблено в рамках ООН, метою якого є захист учнів, студентів, викладачів, школи та університети від найгірших наслідків збройного конфлікту.

«...Ми вітаємо ініціативи окремих держав заохочувати і захищати право на освіту, а також сприяти продовженню освіти в ситуаціях збройного конфлікту.

... Визнаючи право на освіту та роль освіти у розвитку взаєморозуміння, терпимості і дружби між усіма народами; сповнені рішучості поступово на практиці посилювати захист цивільних осіб, зокрема дітей та молоді, у збройних конфліктах; готові спільно працювати для забезпечення безпечних шкіл для всіх; ми схвалюємо Вказівки із захисту шкіл та університетів від використання у військових цілях під час збройних конфліктів і маємо на меті:

– використовувати Вказівки і впроваджувати їх у внутрішню політику та робочі плани настільки глибоко, наскільки це буде можливо і доцільно;

– робити все можливе на національному рівні для збору достовірних даних про напади на освітні установи, про жертви нападів та про військове використання шкіл та університетів під час збройного конфлікту, у тому числі, через існуючі механізми моніторингу та звітності; для полегшення такого збору даних; і надання допомоги постраждалим без будь-якої дискримінації;

– проводити розслідування ймовірних порушень чинного національного та міжнародного права і, за необхідності, належним чином притягати винних до відповідальності;

– розвивати, приймати і сприяти чутливим до конфлікту підходам до освіти в міжнародних гуманітарних програмах та програмах розвитку, а також, за необхідності, на національному рівні;

²⁷ GCPEA. (2015). *Декларація про безпеку шкіл*. https://protectingeducation.org/wp-content/uploads/documents/documents_safe_schools_declaration_ukrainian.pdf

– прагнути забезпечити продовження освіти під час збройного конфлікту, сприяти відновленню освітніх установ і, за можливості, міжнародного співробітництва та допомоги програмам із запобігання або протидії нападам на освіту, зокрема, реалізації цієї декларації;

– підтримувати зусилля Ради Безпеки ООН з питань становища дітей у збройних конфліктах, Спеціального представника Генерального секретаря ООН з питань дітей під час збройних конфліктів та інших відповідних органів ООН, організацій та установ;

– регулярно зустрічатися, запрошуючи відповідні міжнародні організації та громадянське суспільство, щоб оцінити впровадження цієї декларації і застосування Вказівок».

Комплекс дій **Що Міністерства можуть зробити для захисту навчальних закладів від нападів та використання у військових цілях** (What Ministries Can Do to Protect Education from Attack and Schools from Military Use: A Menu of Actions) (2015)²⁸ розроблено Глобальною коаліцією на захист навчальних закладів від нападів із визнанням того, що кожна дитина має право на освіту, а держави, а, отже, і їхні міністерства, зобов'язані згідно з міжнародним правом підтримувати право на освіту для всіх, зокрема, дітей та молоді, які проживають в

умовах кризи. Комплекс дій призначений слугувати як ресурс для розширення можливостей працівників міністерств, що відповідають за освіту, для кращого попередження нападів на освіту або захисту шкіл від використання у військових цілях, пом'якшення наслідків нападів, якщо вони сталися, а також реагування на напади. Хоча основна увага в документі приділяється школам, багато рекомендацій можуть застосовуватися для університетів або інших освітніх установ (наприклад, центрів професійно-технічної підготовки). Запропоновані дії для Міністерств щодо захисту закладів освіти від нападів охоплюють сім складових:

²⁸ GCPWA. (2016). *Що Міністерства можуть зробити для захисту навчальних закладів від нападів та використання у військових цілях*. http://protectingeducation.org/wp-content/uploads/what_ministries_can_do_ukr.pdf

1. Аналізувати ситуацію та здійснювати моніторинг нападів (здійснювати аналіз нападів на освітні установи та щодо використання шкіл у військових цілях; розробити план аналізу та моніторингу; залучити до аналізу місцеві громади і партнерів; проаналізувати питання доступу до навчання, змісту навчання в аспекті гнучкості освітніх програм);

2. Захистити школи (визначити безпечні межі школи; обрати безпечні місця та конструкції для шкіл; зменшити загрози нападу дорогою до школи; сформувати групи озброєної чи неозброєної охорони; забезпечити відповідним обладнанням для захисту та безпеки; забезпечити фізичний захист вчителів та інших працівників освіти);

3. Забезпечити продовження процесу навчання (розробити плани дій у надзвичайних ситуаціях для продовження навчального процесу; визначити можливості реалізації альтернативних механізмів надання освіти);

4. Підтримувати спільноти (включити будь-які місцеві заходи безпеки до моніторингу та аналізу Міністерства; розробити грантову програму щодо запобігання, підготовки та реагування на напади на заклади освіти; зміцнювати потенціал громад);

5. Враховувати можливість виникнення конфлікту (перегляд існуючої політики та програм у сфері освіти на предмет врахування можливості виникнення конфлікту; побудова довіри між Міністерством та шкільними спільнотами; впроваджувати зміст освіти, адаптований до конфлікту; впровадження програм та політики та політики фінансування із врахуванням можливості виникнення конфлікту);

6. Систематизувати захист закладів освіти (призначити посадову особу державного рівня від Міністерства для очолення державного мультисекторального / міжорганізаційного наглядового комітету для захисту навчальних закладів від нападів та шкіл від використання у військових цілях; представляти інтереси Міністерства щодо захисту освіти в існуючих механізмах координації; розроблення плану Міністерства «Про захист освіти»; зміцнення потенціалу працівників Міністерства; визначення вартості та фінансування програм та політик із захисту освіти);

7. Виступати за підтримку, включно із схваленням державами Декларації про безпеку шкіл, *імплементацією Вказівок щодо захисту шкіл та університетів від використання у військових цілях у ході збройних конфліктів.*

Користувачам пропонується:

1. Обрати дії, що відповідають ситуації;
2. Адаптувати їх до ситуації у країні;
3. Діяти на національному, регіональному, районному та шкільному рівнях;
4. Додавати заходи із місцевого досвіду, які можуть бути корисними.

Практичний посібник *Що можуть зробити школи, щоб захистити себе від нападів та від використання у військових цілях* (What Schools Can Do to Protect Education from Attack and Military Use) (2016)²⁹, що розроблений Глобальною коаліцією на захист навчальних закладів від нападів, містить пропозиції щодо організації освітнього процесу в школах в рамках семи сценаріїв.

У рамках сценарію 1) *Беззбройні заходи фізичного захисту* пропонувані заходи включають залучення незброєної охорони, створення комітетів з безпеки, спорудження фізичної інфраструктури (наприклад, підземні укриття (бункери) або захисні стіни навколо шкіл), забезпечення охоронної присутності та супроводу, розселення учителів / учнів, навчання та мобілізацію громади, а також заходи із захисту від гендерного насильства (наприклад, кодекси поведінки працівників освіти).

У рамках сценарію 2) *Збройні заходи фізичного захисту* пропонується залучати озброєну охорону і патрулі з метою захисту вчителів, учнів і шкільної інфраструктури та для надання школам засобів самозахисту, а також озброєння вчителів.

У рамках сценарію 3) *Переговори як стратегія захисту освітніх установ* акцентується доцільність (у разі неможливості прямих переговорів) залучення третьої сторони (яка користується довірою чи є прийнятною для всіх зацікавлених сторін), або проведення переговорів у формі човникової дипломатії.

У рамках сценарію 4) *Системи раннього попередження / сповіщення*, пропонується інформування у реальному часі про загрози або

²⁹ GCPEA. (2016). *Що можуть зробити школи, щоб захистити себе від нападів та від використання у військових цілях*. http://protectingeducation.org/wp-content/uploads/what_schools_ukr.pdf

про фактичні напади на школи. Зокрема, у разі отримання попередження про можливі напади, пропонується тимчасове закриття шкіл, переведення школярів у навчальні заклади в безпечних районах або організація альтернативних способів надання освіти. Для забезпечення комунікації між шкільними адміністраціями, комітетами з безпеки шкіл, родинами, міністерствами та силами безпеки пропонується використовувати текстові повідомлення за допомогою мобільних телефонів, активувати інші механізми реагування.

У рамках сценарію 5) *Альтернативні способи надання освіти* пропонується переміщення місць надання освіти, створення шкіл в приміщеннях громад, створення тимчасового навчального простору у таборах для внутрішньо переміщених осіб або біженців.

У рамках сценарію 6) *Психосоціальна підтримка* пропонуються такі компоненти психосоціальної підтримки на рівні школи:

Тимчасові освітні заходи, включаючи малювання та ігри, що тимчасово організуються в неформальних навчальних середовищах або в звичайних школах під час конфлікту. Ці заходи допомагають школярам виражати свої емоції та досвід, розвиватися розумово та емоційно, грати і набувати відповідних навичок.

Дружні до дитини середовища для навчання, що є безпечними та гарантують захист учням. Викладачі при цьому застосовують методи навчання, що є інклюзивними, гендерно-чутливими, сприятливими, вільними від принижень та зловживань і такими, що забезпечують активну участь кожного.

Системи переадресації. Такі системи, що спрямовують учнів до спеціалізованих служб психологічної допомоги чи у соціальні служби, мають існувати в школах для того, щоб учні, які намагаються подолати глибокий стрес або травму, отримали належну підтримку, за умов, якщо такі спеціалізовані служби існують.

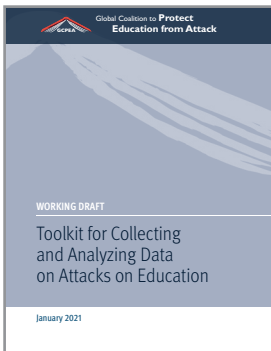
Навчання вчителів та піклувальників. Тренінги для вчителів та піклувальників з питань надання психосоціальної підтримки ознайомлять їх з видами діяльності (наприклад, малювання, рольові ігри, танці та пісні) та підходами до викладання, що ознайомлюють учнів з різними стратегіями подолання стресу та сприятимуть формуванню стійкості. Вчителі також повинні навчитися різним підходам до психосоціальної підтримки, щоб підтримувати безпечно та сприятливе навчальне середовище. Крім того, вони мають вміти визначати, коли дитину слід направити до спеціаліста у галузі психічного здоров'я.

Послуги для жертв гендерного насильства мають включати першу психологічну допомогу та базові послуги охорони фізичного чи психічного здоров'я, що надаються медичними працівниками; усі ці послуги мають надаватися потерпілим від гендерного насильства.

Кодекси поведінки, що встановлюють правила прийнятної поведінки для вчителів та учнів; вони розробляються та впроваджуються з метою підтримки безпечного, сприятливого та вільного від насильства навчального середовища. Наприклад, вони можуть забороняти вчителям застосовувати тілесні покарання та гендерне насильство, натомість проголошувати принципи дружнього до дитини навчального середовища. Що стосується школярів, то кодекси поведінки можуть розглядати питання емпатії та поваги до ровесників, а також переслідувань та бійок.

Засоби допомоги вчителям, які можуть включати: 1) забезпечення отримання вчителями регулярних компенсацій та доступу до гуманітарної підтримки (у т.ч. психосоціальної); 2) організацію перерв у роботі протягом дня; 3) заохочення до проведення періодичних педагогічних рад, а також проведення навчань за місцем роботи щодо методів викладання та підходів психосоціальної підтримки; 4) забезпечення педагогів (особливо жінок) надійним і безпечним транспортом для трансферу до школи та додому.

У рамках сценарію 7) *Комплексні загальношкільні плани безпеки та захисту* пропонується впроваджувати комплексні плани безпеки та захисту на рівні школи, часто за підтримки міністерств, організацій системи ООН. Такі плани містять комплекс заходів, як-от захист, усунення наслідків та дії у відповідь. У стратегічний, комплексний підхід до планування безпеки та захисту можна інкорпорувати чимало компонентів кожного з шести заходів, описаних у цьому документі.

Інструментарій для збору та аналізу даних про напади на освіту (Toolkit for Collecting and Analyzing Data on Attacks on Education) (2021)³⁰

Декларація про безпеку шкіл – це міжурядове зобов'язання захищати освіту, в тому числі шляхом збору достовірних даних,

³⁰ GCPEA. (2021). Toolkit for Collecting and Analyzing Data on Attacks on Education. Retrieved May 5, 2022, from <https://protectingeducation.org/publication/toolkit-for-collecting-and-analyzing-data-on-attacks-on-education/>

звітування про напади та притягнення винних до відповідальності. Інструментарій покликаний допомагати користувачам виконувати ці зобов'язання, надаючи вказівки щодо вимірювання частоти та впливу атак на освіту. Інструментарій пропонує рекомендації щодо створення системи моніторингу атак на школи, учнів та вчителів, систему довозу дітей до школи, сексуального насильства на території шкіл/університетів чи дорогою до неї; нападів на вищу освіту, військове використання закладів освіти. Інструментарій містить набір індикаторів для збору та класифікації даних щодо атак на освіту та використання закладів освіти у військових цілях в рамках таких напрямів:

Домен 1. Атаки на школи.

Визначення: напади на школи трактуються як такі, що охоплюють цілеспрямовані або невибіркові насильницькі напади на школи чи іншу шкільну інфраструктуру (наприклад, шкільні майданчики, бібліотеки, складські приміщення, екзаменаційні зали) з боку збройних сил інших держав, сил безпеки або недержавних збройних формувань.

Субдомен 1. Випадки атак на школи.

Показник 1.1.1. Кількість зареєстрованих нападів на школи.

Показник 1.1.2. Частка шкіл, які, як повідомляється, піддалися нападу.

Субдомен 1.2: Пошкодження та знищення.

Показник 1.2.1. Частка шкіл, які були пошкоджені або зруйновані внаслідок нападів.

Субдомен 1.3. Постраждалі.

Показник 1.3.1. Кількість поранених або загиблих учнів та працівників освіти під час нападів на школи.

Субдомен 1.4: Вплив на освіту.

Показник 1.4.1. Кількість навчальних днів, як повідомляється, пропущено через напади на школи.

Показник 1.4.2: Повідомлена кількість учнів або освітнього персоналу, на чию освіту або роботу вплинули напади на школи.

Домен 2: Напади на учнів, студентів, вчителів та інший педагогічний персонал.

Визначення: напади на учнів, студентів, вчителів та інший персонал включають вбивства, поранення, катування, викрадення, насильство зникнення або погрози насильства, включаючи примус чи вимагання, які передбачають погрози насильства.

Субдомен 2.1: Інциденти.

Показник 2.1.1. Кількість зареєстрованих нападів на учнів, студентів, викладачів та інших працівників освіти.

Показник 2.1.2. Повідомлена кількість випадків надмірного застосування сили на акціях протесту, пов'язаних з навчанням.

Субдомен 2.2. Шкода, що завдана учням/студентам або працівникам освіти.

Показник 2.2.1. Кількість учнів / студентів або працівників освіти, які були поранені, вбиті або викрадені під час цілеспрямованого насильства.

Показник 2.2.2. Кількість учнів / студентів або працівників освіти, які, як повідомляється, отримали поранення або загинули в результаті репресій.

Субдомен 2.3: Арешти та затримання.

Показник 2.3.1. Кількість заарештованих або затриманих студентів або працівників освіти.

Домен 3: Використання шкіл та університетів у військових цілях.

Визначення: використання шкіл та університетів у військових цілях включає випадки, коли збройні сили або недержавні збройні угруповання займають школи та використовують їх в цілях, які підтримують військові зусилля, наприклад, для баз, казарм та як тимчасові притулки для осіб, пов'язаних з бойовими частинами; для бойових позицій, сховищ зброї, а також як центри утримання та допитів; і для військової підготовки або навчання солдатів. Це також включає в себе ситуацію, коли озброєні сили, інші сили безпеки або недержавні збройні угруповання встановлюють блокпост біля школи або біля неї.

Субдомен 3.1. Випадки використання у військових цілях.

Показник 3.1.1. Кількість зареєстрованих випадків використання шкіл та університетів у військових цілях.

Показник 3.1.2. Загальна кількість днів використання у військових цілях.

Показник 3.1.3. Кількість шкіл та університетів, які, як повідомляється, використовуються у військових цілях.

Субдомен 3.2. Постраждали.

Показник 3.2.1. Кількість учнів / студентів або працівників освіти, які були поранені або загинули під час використання закладів освіти у військових цілях.

Субдомен 3.3. Вплив на освіту.

Показник 3.3.1. Повідомлена загальна кількість днів, протягом яких школи або університети були закриті через військове використання.

Показник 3.3.2. Кількість учнів / студентів або працівників закладу освіти, чия освіта чи робота постраждала від військового використання.

Домен 4. Вербування дітей в школі або дорогою до школи та додому.

Визначення: вербування дітей в школі або дорогою до школи або з неї відбувається, коли збройні сили, інші органи державної безпеки або недержавні збройні формування вербують дітей віком до 18 років у школі або вздовж шкільних маршрутів. У цьому домені будь-яке залучення дітей віком до 18 років вважається вербуванням відповідно до міжнародних стандартів, незалежно від правових документів чи інших зобов'язань, підписаних урядом або недержавними збройними угрупованнями. Це стосується залучення для будь-якої мети, наприклад, служба в якості бійців, шпигунів або джерел розвідки; для домашньої роботи; або для транспортування зброї чи інших матеріалів.

Субдомен 4.1. Випадки вербування дітей у школі або дорогою до школи чи з неї.

Показник 4.1.1. Бінарна оцінка наявності вербування дітей у школі або дорогою до школи чи зі школи.

Показник 4.1.2. Кількість повідомлених випадків вербування дітей у школі або дорогою до школи чи зі школи.

Субдомен 4.2: Завербовані діти.

Показник 4.2.1. Кількість дітей, які, як повідомляється, були завербовані в школі або дорогою до школи або зі школи.

Домен 5. Сексуальне насильство в школі / університету, дорогою до школи / університету або додому.

Визначення: сексуальне насильство в школі чи університеті або дорогою до / зі школи чи до / з університету відбувається, коли збройні сили, інші сили безпеки або недержавні збройні угруповання сексуально погрожують, переслідують або знущаються над учнями / студентами чи викладачами всіх статей. Сексуальне насильство включає зґвалтування, сексуальне рабство, примусові шлюби, примусову проституцію, примусову вагітність, примусову стерилізацію, примусовий аборт, примусове обрізання, кастрацію, ушкодження статевих органів та будь-які інші сексуальні дії без згоди, а також дії, які не передбачають фізичного насильства чи контакту, але включають приниження чи ганьбу сексуального характеру, наприклад, вимушена оголеність. Цей домен також включає викрадення для цих цілей, які зараховуються як сексуальне насильство. Цей домен включає випадки сексуального насильства, якщо вони тра-

пляються, коли учні / студенти або викладачі подорожують до / з місць навчання чи перебувають у них, чи іншим чином, якщо особи явно є мішенню для сексуального насильства через їх статус учнів / студентів чи викладачів.

Субдомен 5.1. Випадки сексуального насильства в або на шляху до або зі школи чи університету.

Показник 5.1.1. Бінарна оцінка наявності сексуального насильства у школі / університеті або дорогою до школи або зі неї або до/з університету.

Показник 5.1.2. Кількість повідомлених випадків сексуального насильства в або на шляху до або зі школи / університету.

Субдомен 5.2. Шкода для учнів / студентів або освітнього персоналу.

Показник 5.2.1. Кількість учнів / студентів або викладачів, які, як повідомляється, зазнали сексуального насильства в або на шляху до школи чи університету або додому.

Домен 6. Напади на заклади вищої освіти.

Визначення: напади на заклади вищої освіти включають цілеспрямовані або невибіркові атаки на університети, заклади професійної (професійно-технічної) освіти та іншу інфраструктуру вищої освіти (наприклад, бібліотеки, складські приміщення, екзаменаційні зали) збройними силами, іншими силами державної безпеки або недержавними збройними групами. Цей домен також включає напади, які відбуваються в безпосередній близькості від закладу вищої освіти, які можуть вплинути на студентів, освітній персонал або інфраструктуру. Напади на заклади вищої освіти можуть мати форму авіаудару, наземного удару, стрілянини, погроз, підпалів та інші методи, що спрямовані на інфраструктуру вищої освіти. Також включаються спроби нападу, які не мали результату, наприклад, вибухівка, розміщена біля університету, яка знешкоджується перед відходом.

Субдомен 6.1. Випадки атак на заклади вищої освіти.

Показник 6.1.1. Кількість зареєстрованих атак на заклади вищої освіти.

Показник 6.1.2. Частка закладів вищої освіти, які зазнали нападу.

Субдомен 6.2. Пошкодження та знищення.

Показник 6.2.1. Частка закладів вищої освіти, які були пошкоджені або зруйновані внаслідок нападів.

Субдомен 6.3: Постраждали.

Показник 6.3.1. Кількість студентів та працівників освіти, які були поранені або загинули в результаті нападів на заклади вищої освіти.

Субдомен 6.4. Вплив на освіту.

Показник 6.4.1. Кількість днів навчання, як повідомляється, пропущені через напади на заклади вищої освіти.

Показник 6.4.2. Повідомлена кількість студентів або працівників освіти, чия освіта чи робота, як повідомляється, постраждала від нападів на заклади вищої освіти.

Домен 7. Атаки на вищу освіту, студентів, викладачів, інший персонал.

Визначення: напади на студентів, викладачів, інший персонал закладів вищої освіти включають вбивства, поранення, катування, викрадення, насильницькі зникнення або погрози насильства, включаючи примус або вимагання, які передбачають насильницькі погрози, які відбуваються на території закладу або спрямовані на студентів та працівників освіти за їх статус.

Субдомен 7.1. Випадки атак на студентів та співробітників закладів вищої освіти.

Показник 7.1.1. Кількість зареєстрованих нападів на студентів закладів вищої освіти, викладачів та інший персонал.

Показник 7.1.2. Повідомлена кількість випадків надмірного застосування сили на акціях протесту, пов'язаних з навчанням.

Субдомен 7.2. Студенти вищих навчальних закладів або персонал, яким було завдано шкоди чи які були вбиті.

Показник 7.2.1. Кількість студентів закладів вищої освіти і персоналу, які були поранені, вбиті або викрадені під час нападу.

Показник 7.2.2. Кількість студентів закладів вищої освіти та персоналу, які, як повідомляється, отримали поранення або загинули в результаті репресій.

Субдомен 7.3: Арешти та затримання.

Показник 7.3.1. Кількість студентів та співробітників закладів вищої освіти, які були заарештовані або затримані.

Домен 8: Загальні атаки на освіту.

Визначення: атаки на освіту – це будь-яка погроза або фактичне застосування сили проти студентів, викладачів, допоміжний і транспортний персонал, посадових осіб з питань освіти, освітні будівлі, ресурси або приміщення (включаючи шкільні автобуси). Ці напади можуть бути навмисними або невивірковими і вчиняються збройними

силами, іншими державними силами, або недержавними збройними групуваннями.

Субдомен 8.1. Випадки атак на освіту та військового використання.

Показник 8.1.1. Кількість зареєстрованих нападів на освіту та випадків військового використання освітніх установ.

Показник 8.1.2. Кількість зареєстрованих нападів на освіту, пов'язаних з репресіями.

Субдомен 8.2: Пошкодження та знищення.

Показник 8.2.1. Частка закладів освіти, які були пошкоджені або зруйновані внаслідок нападів та військового використання.

Субдомен 8.3. Студенти та освітній персонал, які постраждали від атак на освіту та військового використання.

Показник 8.3.1. Кількість студентів та працівників освіти, про яких повідомлялося, що були вбиті, поранені, викрадені, заарештовані або затримані під час нападів на освіту та військового використання.

Показник 8.3.2. Кількість студентів та працівників освіти, які були заарештовані або затримані.

Мінімальні стандарти освіти (Minimum Standards for Education) (2010)³¹ покликані сприяти адекватному реагуванню на надзвичайні ситуації задля забезпечення якості навчального процесу, ефективному проведенню відбудовчих робіт, покращанню доступу до безпечних та релевантних можливостей. Стандарти розроблено для органів освіти на національному та місцевому рівнях; агенцій ООН; донорських та неурядових організацій, батьків, вчителів, управлінців, розробників освітньої політики, вчених, правозахисників.

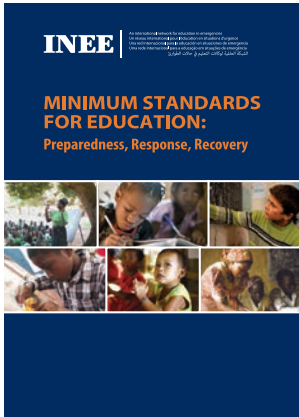
Мінімальні стандарти освіти охоплюють п'ять ключових розділів:

Базові стандарти є наскрізними. Вони охоплюють напрями роботи (участь громади і ресурси; координація; аналіз, оцінка, моніторинг, стратегії відповіді), що визначають успішне упровадження інших стандартів.

Доступ і навчальне середовище: стандарти в цій галузі зосереджено на доступі до безпечних та релевантних навчальних можливостей задля забезпечення безпеки та нормального фізичного, когнітивного та

³¹ INEE. (2010). *Minimum Standards for Education: Preparedness, Response, Recovery*. Retrieved May 5, 2022, from <https://inee.org/resources/inee-minimum-standards>

психологічного самопочуття учасників навчального процесу. Стандарти акцентують необхідність зв'язків з іншими секторами, такими як охоро-на здоров'я, водопостачання та санітарія, харчування та житло.

Викладання та навчання: стандарти зосереджені на критичних аспектах, які забезпечують ефективне викладання та навчання: навчальні програми, професійний розвиток вчителів, навчальний процес, оцінювання результатів навчання.

Вчителі та інші працівники освіти: стандарти в цій галузі охоплюють питання управління педагогічними кадрами, включно з такими питаннями, як добір кадрів, умови праці тощо.

Політика у галузі освіти: стандарти у цій галузі фокусуються на розробленні освітньої політики та її імплементації в умовах війни з урахуванням міжнародних документів, національного законодавства та потреб населення, яке постраждало.

Пам'ятка «Як підтримати вашу дитину у разі бомбардування»³²

Кун Севенантс, Доктор психологічних наук. ksevenants@unicef.org

Поради:

– Намагайтеся залишатися якомога позитивнішими. Діти сприймають те, що відбувається, виходячи з вашої поведінки. Вам не потрібно завжди залишатися «сильним»; ви й так робите все, що можете. Займайтеся самопомогою, самоспівчуттям та висловлюйте позитивні емоції.

– Обіймайте своїх дітей, якщо вони хочуть, і дозволяйте їм «притиснутися» до ваших колін.

– Співайте разом дитячі пісні. Це створює відчуття безпеки.

– Уникайте відкритих конфліктів та конфронтації серед друзів та членів сім'ї.

– Приймайте те, що відчуває ваша дитина, які б емоції вона не виявляла.

³² INEE. (2022). *Як підтримати вашу дитину у разі бомбардування*. https://inee.org/sites/default/files/resources/V4Child%20Emotional%20Support%20During%20Active%20Bombing_slh_UA.pdf

– Чим більше ви отримаєте підтримки від інших, тим краще ви зможете допомогти своїм дітям.

– Якщо ви вірите в Бога або якщо ви є духовною людиною, помоліться разом з вашою дитиною.

– Не заохочуйте у своїх дітях почуття гніву або помсти. Це лише посилить тривожність вашої дитини.

– Щодо підлітків, дотримуйтеся рівноваги між можливістю звернення до них як до дорослих (говорити правду, ділитися з ними своїми думками, покладати відповідальність), і можливістю звернутися до вас за підтримкою.

Способи зниження стресу:

Дихальні вправи:

– *Запах квітів:* Скажіть дитині, щоб вона собі уявила, що вона нюхає квітку, глибоко вдихаючи через ніс і видихаючи через рот. Також можна подумки уявити собі квітку.

– *Маленький зайчик:* Як зайчик у саду, запропонуйте дитині зробити три швидкі вдихи через ніс і один довгий видих через рот.

– *М'яч для зниження стресу:* Зробіть свій власний м'яч для зниження стресу, наповнивши тканину, пластикові пакети або повітряні кулі сухим просом або рисом). Стисніть м'яч, коли відчуєте стрес, щоб зняти м'язову напругу.

Вправи на позитивну уяву:

Намагайтеся разом уявити безпечний простір, який би він не був. Нехай ваша дитина скаже, що вона бачить і відчуває у цьому місці.

Нагадайте дитині про позитивний минулий досвід, сім'ю та друзів.

За можливістю:

– Намагайтеся задовольнити основні потреби (їжа, вода, одяг, підгузки, туалет).

– Спробуйте встановити порядок дня. Щоденний розпорядок забезпечує стабільність та впевненість у тому, що хоча б щось постійне і під контролем.

– Уникайте показувати дітям графічні або звукові подробиці: у реальному житті, по телевізору, по радіо або по телефону.

– Намагайтеся не налаштовувати дитину на певні почуття. Деякі можуть бути дуже стриманими і тихими під час нападів, інші можуть гніватися. Визнавайте та приймайте їх почуття.

Рекомендації щодо тілесної безпеки:

- Покажіть дитині, як потрібно вкриватися, якщо поруч відбувається вибух: ляжте на живіт, закрийте вуха і злегка відкрийте рот.
- Якщо бомбосховища немає, краще знаходитись біля сходів будівлі та триматися подалі від вікон.
- Нагадайте дитині, щоб вона не чіпала незнайомі предмети або руїни після вибуху, щоб уникнути контакту з вибухівкою.
- Потренуйтеся разом з дитиною: Що робити, коли відбувається активне бомбардування? Що робити після? Якщо є бомбосховища, тренуйтеся як добігти до бомбосховища. Створивши звичну реакцію у разі бомбардування, можна значно зменшити стрес і дати вашій дитині деяке відчуття контролю.
- Підготуйте сумку на випадок, якщо потрібно терміново бігти з основними речами, які ви можете взяти з собою в бомбосховище або підвал. Покладіть у сумку декілька невеликих іграшок, а також їжу, воду, підгузки, запасний одяг, телефон, документи, тощо.

Поради «Якщо війна – як мінімізувати втрати для школярів» (2008)³³

*Ruben Gentry, Ed.D. Professor of Special Education,
Jackson State University, ruben.gentry@jsums.edu*

Одним із ключових способів мінімізувати вплив війни на дітей є розмова з ними про війну. Але при цьому важливо завжди говорити правду і завжди заспокоювати їх. Деякі діти будуть боятися більше ніж інші, але вони будуть вбачати вчителя або іншого дорослого лідером та захисником. Слід також враховувати наступні моменти, коли розмовляєш з дітьми про війну:

- спонукати дітей говорити про те, що вони відчувають; для них шкідливо тримати власні переживання в собі;
- використовувати позитивні способи подолання страхів дітей;
- завжди бути уважним до потреб, страхів і запитань дітей;
- показувати дітям, що їх люблять;
- під час стресу та перевантаження будьте поруч із дітьми;
- бути відкритим, чесним, ясным і точним;
- у разі необхідності виправити помилкове сприйняття, зробіть це простим, відповідним віку поясненням;

³³ Gentry, R. (2008). *If War – How to Minimize the Loss for School Children: A Paper Presentation*. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED501838.pdf>

– запевнити дітей, що вживаються заходи, щоб зробити речі безпечнішими.

Як можуть допомогти діти:

– Зробіть навчання в школі пріоритетом у всіх своїх розмовах і вчинках, а потім старанно дотримуйтеся його;

– Зробіть сім'ю інститутом єдності, сили та гордості;

– У всіх міжособистісних стосунках звучать слова про мир і дружбу;

– Якщо у вас є вибір, поспішіть вибрати школу, а не зброю та кулі;

– Якщо ваші батьки чи родичі служать в армії, підтримуйте їх усім серцем і душею.

Як можуть допомогти батьки:

– Демонструвати відповідальність; любити, підтримувати та захищати дітей, коли вони ростуть і розвиваються;

– Інтегрувати дітей у громаду для розвитку навичок громадянськості;

– Контролювати діяльність дітей; заохочуйте їх, коли вони праві, виправляйте їх, коли вони помиляються;

– Ніколи добровільно не пропонуйте і не заохочуйте свою дитину шкільного віку піти в армію;

– Розмовляти з дітьми про війну; вказати, як це завдає шкоди чи яку користь суспільству.

Як можуть допомогти педагоги та інші професіонали:

– Зробіть метою навчання цілісний розвиток дитини;

– Зробіть школу привабливим і стимулюючим для учнів місцем, щоб відмежуватися від війни;

– Зробіть навчання змістовним і автентичним для кожного учня;

– Зробіть розв'язання конфліктів реальним, використовуючи для цього кожну можливість;

– Якщо йде війна, прислухайтеся до проблем дітей, відповідайте на їхні запитання та допомагайте у разі необхідності.

Тематичний документ з політики «Освіта в надзвичайних ситуаціях в рамках фінансованих ЄС гуманітарних операцій»³⁴ (Education in Emergencies in EU-funded Humanitarian Aid Operations) (2019)

³⁴ European Commission. (2019). *Education in Emergencies in EU-funded Humanitarian Aid Operations*. https://ec.europa.eu/echo/files/news/eie_in_humanitarian_assistance.pdf

Діти, які постраждали від гуманітарної кризи, можуть зіткнутися з багатьма перешкодами. Оцінки освітніх потреб слід використовувати з метою визначення найбільш обструктивних бар'єрів для вироблення стратегії реагування. Типологію бар'єрів подано у табл. 1.

Таблиця 1.

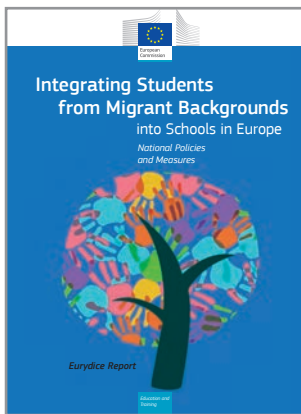
Типологія бар'єрів, з якими можуть стикатися учні, та пропоновані варіанти подолання проблем

Бар'єри	Відповіді
<p>Фізичні та інфраструктурні бар'єри: криза може завдати шкоди освітній інфраструктурі, впливаючи на існування та доступність безпечних навчальних просторів та послуг (зокрема, вода та санітарія).</p>	<p>Ремонт класної кімнати; створення тимчасових навчальних просторів; гендерно-чутливі сервіси для санітарії і гігієни; картування ризиків і планування місця розташування; забезпечення доступності через універсальний дизайн і розумне розміщення для дівчат і хлопчиків з обмеженими можливостями.</p>
<p>Бар'єри захисту: дітям також може бути відмовлено у доступі до навчання через ризики захисту в, поблизу або дорогою до школи. Дівчата та хлопчики стають особливо вразливими, коли навколишня ситуація створює підвищений ризик гендерного насильства, дитячої праці, торгівлі людьми та ранніх шлюбів. Бідність, пов'язана з кризою, може створити підвищений попит на дитячу працю або під час конфлікту підвищує ризик вербування до збройних груп і викрадення людей.</p>	<p>Надання психосоціальної підтримки; захист дітей від гендерного насильства; безпечна школа.</p>
<p>Соціальні бар'єри: дискримінація, яку можуть зазнати дівчата та хлопчики, що призводить до відмови у правах до освіти або створювати перешкоди для інтеграції в систему освіти, які можуть посилюватися через кризу. Діти можуть стикатися з дискримінацією з боку однолітків, шкільного персоналу та громади на основі їхньої релігії, етнічної приналежності, статусу біженця, інвалідності, приналежності до сторони конфлікту або національності. Дівчата і хлопчики різного віку можуть зіткнутися з додатковими перешкодами, коли суворі соціальні норми обмежують їх право на освіту.</p>	<p>Інформування громади; мобілізація та підвищення обізнаності через однолітків; лідери громад для наслідування; шкільний транспорт; діяльність щодо соціальної згуртованості.</p>

<p>Інституційні бар'єри: часто пов'язані з соціальними бар'єрами, вони можуть включати дискримінаційні практики керівництва школи та вчителів, які відмовляють у доступі до навчання, сегрегація, несправедливий розподіл ресурсів або вербальне, емоційне, сексуальне чи фізичне насильство над дівчатами та хлопцями. До адміністративних бар'єрів належать вимоги до правових документів для реєстрації для отримання освітніх послуг, застосування довільного віку для зарахування або вимог до складання вступних іспитів або перевірки стану здоров'я.</p>	<p>Адвокація з місцевими та національними органами управління освітою; підготовка вчителів.</p>
<p>Фінансові бар'єри: діти, які постраждали від гуманітарної кризи, можуть бути не в змозі дозволити собі витрати на повернення до навчання, включаючи збільшення витрат на середню освіту (тобто транспорт, плата за навчання, уніформа, інвентар, плата за екзамени, предмети гігієни тощо).</p>	<p>Фінансова підтримка, включаючи шкільне приладдя, транспорт та форму.</p>
<p>Академічні бар'єри: діти, можливо, пропустили весь термін навчання в школі або можуть мати прогалини в навчанні через закриття шкіл, системи освіти, що погано функціонує, конфлікти, переміщення, бідність, дискримінацію чи кризи. Прогалини у навчанні роблять складним повернення до школи. Переміщене та маргіналізоване населення може відчувати мовні бар'єри, які заважають їм ефективно навчатися.</p>	<p>Програма прискореної освіти, мовна освіта та інші механізми переходу до формальних систем освіти та доступу до акредитації для учнів.</p>
<p>Інваліди: дітям з обмеженими можливостями іноді заборонено відвідувати школу (політичний бар'єр), вони не вважаються бажаними в школі (бар'єр ставлення), або школа та її приміщення фізично не є доступними для дітей з обмеженими можливостями (фізичний бар'єр).</p>	<p>Адвокація та підвищення обізнаності учнів, сімей, вчителів та членів громади для надання освіти з урахуванням індивідуальних потреб без дискримінації.</p>

III.2. Орієнтири міжнародної спільноти щодо включення біженців, репатріантів, осіб без громадянства та внутрішньо-переміщених осіб до освіти

Звіт Європейської Комісії «Інтеграція учнів-мігрантів у школи в Європі. Національні політики та заходи»³⁵ (*Integrating students from migrant backgrounds into schools in Europe. National policies and measures*) (2018). Діти з сімей мігрантів визначаються у звіті як новоприбулі / першого чи другого покоління або діти та молоді люди, які повернулися до країни міграції. Причини їхньої міграції (наприклад, економічні чи політичні) можуть відрізнятися, як і їхній правовий статус – вони можуть бути громадянами, мешканцями, шукачами притулку, біженцями, неповнолітніми без супроводу або нерегулярними мігрантами. Тривалість їхнього перебування в країні перебування може бути короткостроковою або довгостроковою.

Виклики, з якими стикаються учні-мігранти:

- відсутність інформації в школах про академічні та неакадемічні (соціальні, емоційні, здоров'я тощо) характеристики дітей-мігрантів у момент їх прибуття;
- діти можуть потрапити в клас, який не відповідає рівню їхньої освіти;
- мовне забезпечення, яке не пристосоване до потреб учнів з іншою рідною мовою;
- недостатня підтримка навчання та відсутність соціальної та емоційної підтримки;
- вчителі, які не підготовлені для викладання в різних класах;
- недостатня співпраця родини та школи;
- відсутність та негнучкість фінансування для забезпечення належного забезпечення та підтримки.

³⁵ European Education and Culture Executive Agency/Eurydice. (2019). *Integrating students from migrant backgrounds into schools in Europe : national policies and measures*. Publications Office. <https://data.europa.eu/doi/10.2797/819077>

IV. ПІДТРИМКА ЄВРОПЕЙСЬКИМ СОЮЗОМ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ ДО СИСТЕМ ОСВІТИ І НАВЧАННЯ ДЕРЖАВ-ЧЛЕНІВ

Політичні рекомендації Європейської Комісії щодо підтримки включення українських біженців до освіти³⁶ (*Policy guidance on supporting inclusion of Ukrainian refugees in education*) (31.03.2022)

«Включення біженців до освіти – це не лише навчання. Включення дітей-біженців до системи досвіту може стосуватися трьох вимірів:

- **Навчальні потреби** (наприклад, вивчення мови викладання, надолуження шкільного навчання та адаптація до нової системи освіти);
- **Соціальні потреби** (наприклад, спілкування з іншими, у тому числі не-біженцями, відчуття приналежності і зв'язки, а також розвиток сильної особистої ідентичності);
- **Емоційні потреби** (наприклад, відчуття безпеки, подолання розлуки, втрати, горя і травми, відновлення самосвідомості, самоконтролю та навичок міжособистісного спілкування).

Безпосереднім пріоритетом є запропонувати дітям-біженцям місця, де вони відчують себе в безпеці та мають доступ до освіти, а також подолання психологічних травм та мовних бар'єрів. Для цього потрібен комплексний підхід, який поєднує такі складові:

1) Зарахування, що передбачає:

– *розширення потужностей* розвиток інфраструктури, включаючи трансформацію, оренду та будівництво нових закладів, придбання обладнання;

– *усунення адміністративних, правових та фінансових бар'єрів для доступу до освіти*: перегляд механізмів фінансування новоприбулих учнів-мігрантів та біженців, у т.ч. цільова фінансова підтримка для

³⁶ European Commission. (2022). *Policy guidance on supporting inclusion of Ukrainian refugees in education*. https://www.schooleducationgateway.eu/downloads/files/news/Policy_guidance_Ukraine_schools.pdf

покриття внесків, звільнення від оплати, надання безкоштовного транспорту, харчування або ваучери для покриття таких витрат;

– *створення тимчасових приймальних класів* для того, щоб діти-біженці інтегрувалися в освіту, у тому числі шляхом оволодіння мовою країни перебування, а також забезпечення навчання українською мовою;

– *оцінка компетентностей новоприбулих дітей-біженців*, що передбачає оцінювання рівня грамотності, рівня володіння іншими ключовими компетентностями, що забезпечують успішну інтеграцію;

– *доступ до цифрових пристроїв, онлайн-інструментів та ресурсів*: оснащення сімей цифровими пристроями, а також надання підтримки доступу до Інтернету та навчання цифровим навичкам за потреби;

– *онлайн-освіта для учнів в Україні*, щоб забезпечити їм можливість продовжити навчання. Ґрунтуючись на досвіді та інструментах, розроблених під час COVID-19 кризи, надати можливість учням, які перебувають в Україні, завершити навчання. Поділіться освітніми онлайн-ресурсами з українськими школами, якщо вони готові продовжити освітню діяльність під час кризи.

2) Підготовка закладів освіти та педагогічного персоналу до залучення дітей-біженців, що охоплює:

– *додатковий персонал*: набір додаткового викладацького та допоміжного персоналу, включаючи персонал, що володіє мовною компетентністю з української мови для підтримки інтеграції дітей-біженців;

– *співпраця та спільноти практиків*: забезпечення обміну досвідом персоналу, взаємодіючого навчання та взаємопідтримка вчителів, тренерів та інших освітніх працівників і фахівців, через мережу, семінари та багатопрофесійні навчальні спільноти, які сприяють спільному навчанню, проектам та взаємодії спільноти практиків;

– *керівництво*: адаптація до конкретних контекстів існуючих методичних вказівок щодо того, як інтегрувати дітей та молодих людей-біженців. Орієнтація має зосередитися на їх найбільш нагальних потребах, включаючи вказівки щодо: підвищення рівня розуміння персоналом минулого і сучасного досвіду дітей-біженців та його можливих наслідків; застосування ефективних загальношкільних стратегій для залучення дітей-переміщених осіб до школи; надання додаткової підтримки соціально-емоційним дітям-переселенцям; впровадження ефективних стратегій забезпечення безпеки та благополуччя дітей-біженців у школі та біля неї, а також під час користування Інтернетом; і формування

партнерства підтримки з батьками / опікунами. *Спеціалізовані ресурсні центри*: створення або доступ до спеціалізованих ресурсних центрів або дорадчих груп (наприклад, кураторів, соціальних педагогів, психотерапевтів та іншого спеціалізованого допоміжного персоналу), для оснащення шкіл необхідними інструментами та педагогічними засобами для підтримки новоприбулих учнів-мігрантів у кількох населених пунктах та школах. Волонтери також можуть взяти на себе відповідні ролі;

– *спеціальні навчання*: підготовка керівників шкіл, вчителів, тренерів та іншого персоналу до роботи з дітьми-біженцями та їхніми батьками / опікунами, зокрема, щоб зрозуміти: травматичні переживання дітей-переселенців та їх вплив на їх самопочуття та психіку здоров'я, надання додаткової підтримки для відновлення соціального та емоційного благополуччя; розвивати компетентності викладання в багатомовних та полікультурних середовищах; для забезпечення безпеки в і навколо школи та запобігати булінгу, несвідомій упередженості та дискримінації; щоб допомогти забезпечити безпечну та відповідальну поведінку під час використання Інтернету та соціальних мереж;

– *допоміжні заходи щодо «догляду за тим, хто доглядає»*: допоміжні заходи, такі як психосоціальна підтримка для вчителів, для вирішення конкретних кризових потреб освітян та іншого персоналу. Підтримка може поширюватися за межі шкільного середовища на батьків та іншого персоналу, визнаючи їх основну відповідальність за благополуччя дітей.

3) Підготовка систем освіти до включення українських вчителів та вихователів дошкільної освіти передбачає:

– *швидкі механізми*: короткі траєкторії для вчителів-мігрантів для отримання знань про системи освіти, спираючись на свої знання та досвід для навчальних та виховних цілей, шляхом усунення адміністративних бар'єрів для вступу, визнання попередньої кваліфікації через альтернативні шляхи професійного навчання;

– *підтримка шкільної громади*: оскільки потреба в персоналі надзвичайно зростає, вчителі можуть дедалі більше виконувати роль спільної координації як педагогічних експертів з волонтерами, з батьками та координувати ефективне включення українських вчителів;

– *мережі та професійні спільноти*: важливо заохочувати вчителів та інших педагогічних працівників, у тому числі українських колег, отримати користь від мереж та професійних спільнот, в рамках

яких вони можуть ділитися ефективними практиками та покращувати свої почуття причетності, як-от eTwinning та [School Education Gateway](#);

– *он-лайн педагогічні матеріали та підтримка української мовою*: існуючі платформи з освітніми матеріалами та педагогічними інноваціями в державах-членах ЄС, розроблені під час пандемії COVID-19, мають бути збагачені специфічними матеріалами українською мовою та іншими рідними мовами учнів-біженців та бути доступними для кожного вчителя та допоміжного персоналу. [School Education Gateway](#) вже надає список доступних освітніх ресурсів в Інтернеті українською мовою. Система освіти України перейшла на дистанційне навчання для продовження навчання в умовах воєнного стану, причому головною є платформа [Всеукраїнська школа онлайн](#) для дистанційного навчання та показу уроків з усіх предметів, як для початкових, так і для учнів середньої школи. Це є корисним і доступним ресурсом також і для українських учнів, вчителів та батьків за межами країни.

4) Цільові заходи, що сприяють включенню дітей-біженців до освіти передбачають:

– *засвоєння мови шкільного навчання*: раннє занурення в звичайні класи та навчальні програми з додатковою спеціальною підтримкою для прискорення соціального та академічного навчання. Там є зростаючою тенденцією у ряді держав-членів надавати підтримку учням-мігрантам у розвитку мови шкільного навчання засобами ІКТ, інтегрованого мовного навчання (CLIL). У разі значної кількості дітей-біженців у тому самому муніципалітеті, можна було б організувати спеціальні підготовчі класи підтримки вивчення мови з деяким поступовим зануренням у звичайні класи та / або якомога швидше налагодити контакти з однолітками країни перебування;

– *збереження існуючих мов*: доступ до викладання рідної мови, заохочення говорити існуючими мовами на щоденній основі, створюючи приємне середовище для дітей, які цінують свою мову, культуру, залучення батьків та спільноти для полегшення спілкування. Ці елементи виховують у дітей почуття причетності і зв'язок, особисту ідентичність і долають розрив між домом і школою. Роль сім'ї та громади буде мати вирішальне значення для цього, оскільки вчителів неможливо підготувати цими мовами, тож волонтери родини чи громади можуть підтримати цю справу;

– *диверсифікація підходів та інструментів навчання («змішане навчання»)*: включає вбудовування різних інструментів для навчання

та підтримки навчання, яке поєднує різні середовища, щоб збагатити досвід навчання та уможливити персоналізоване навчання відповідно до віку, здібностей та обставин учня;

– *індивідуальна підтримка навчання*: індивідуальна підтримка дітей-біженців необхідна, щоб допомогти їм наздогнати та подолати потенційні прогалини в навчанні. Учні з особливими освітніми потребами вимагатимуть додаткової уваги. Індивідуальна підтримка навчання може включати підтримку однолітків через схеми наставництва «рівний-рівний» (наприклад, програми друзів і амбасадорів), як бенефіціари та наставники; додатковий час навчання протягом навчального року та / або канікул. Індивідуальні супроводи можуть бути організовані в позаурочний час, як додаткові послуги та додаткові можливості для цих учнів;

– *психосоціальна підтримка*: учні-біженці часто зустрічаються з освітніми та психологічними проблемами, пов'язаними з недавнім прибуттям в країну, перериванням навчання, перебуванням без батьків, сім'ї, втратою налагоджених соціальних мереж, стражданнями від травматичного досвіду в країнах походження та під час подорожей. Вони також можуть зіткнутися зі складними умовами у пунктах прийняття. Ці проблеми можуть призвести до психосоціальних і виховних проблем різного ступеня тяжкості. Їх слід вирішувати за допомогою: професійної та постійної психосоціальної підтримки;

– *зміцнення стійкості та соціальної інтеграції та вирішення проблем психічного здоров'я тих, хто цього потребує*. Соціальна та емоційна підтримка повинна бути закладена в більш широку і міжгалузеву схему для врахування всіх специфічних потреб дітей у співпраці з соціальними службами та службами охорони здоров'я, службами психічного здоров'я та всіма іншими відповідними службами та установами;

– *розширення доступу до можливостей неформального навчання*: включає організацію позакласних заходів, літніх таборів та інтенсивних мовних курсів під час шкільних канікул. Слід звернути увагу на те, що такий досвід включає в себе взаємодію з однолітками країни перебування дітей-біженців;

– *адміністративно-процесуальне забезпечення*: для подолання проблем, пов'язаних з біженцями щодо їх правового статусу, а також важливість приділення особливої уваги потребам дітей без документів та без супроводу.

5) Спілкування з сім'ями та громадами біженців та забезпечення міжсекторної співпраці з багатьма зацікавленими сторонами передбачає:

– *інструктивні матеріали, довідкові центри та гарячі лінії*: щоб надати батькам інформацію про організацію системи освіти та шляхи доступу до неї;

– *психологічна підтримка*: забезпечення доступу до психологічної підтримки для дітей та їх сім'ї рідною мовою, програми наставництва;

– *пропагування спільних та мультидисциплінарних підходів*: покращення комунікації та співпраці з батьками та громадами біженців шляхом сприяння підходам до співпраці між школами, батьками, місцевою владою, громадянським суспільством тощо та міждисциплінарними командами професіоналів (як у закладах освіти, так і за їх межами, наприклад посередники та асистенти вчителів) для підтримки як дітей, так і їхніх сімей;

– *синергія та співпраця з іншими сферами політики* (такими як охорона здоров'я, соціальні послуги, зайнятість, житло тощо) на всіх рівнях, а також між різними рівнями управління системою освіти (національний, регіональні, місцеві), а також співпраця з будь-якими іншими відповідними органами, державними органи, НУО та зацікавленими сторонами.

6) Довгострокові заходи щодо сприяння інклюзивній освіті включають:

– *інклюзивні педагогічні підходи та навчальні середовища, що ґрунтуються на діалозі з усіма учасниками*: зміст навчання та педагогічні підходи, які сприяють інклюзії, що передбачає зосередженість на соціальних, громадянських та міжкультурних компетентностях, сприяння розвитку навичок критичного мислення та медіа грамотності, просування європейських цінностей та сприяння інклюзивному та демократичному навчальному середовищу, посилення ролі історичної освіти тощо;

– *розвиток «мовної обізнаності» в школах*: ширше багатомовне та полікультурне навчання. Структура, де цінуються мова(и) та культура(и) біженців, має дві важливі освітні переваги: по-перше, це допомагає їм легше опанувувати мову навчання; і по-друге, це також дає їм можливість перекомпонувати свою самоідентичність у позитивний спосіб, як їхня власна мова(и) та культура(и) цінуються поряд із мовами країни перебування;

– дії щодо запобігання дискримінації та сегрегації: включають навчання вчителів щодо несвідомої упередженості, управління різноманітністю в класі, нові методи навчання в інклюзивних, полікультурних умовах; недискримінаційний метод навчання, що ґрунтується на діалозі та участі; надання додаткової адресної підтримки;

– *моніторинг та оцінка*: необхідно здійснювати моніторинг та враховувати його результати задля з'ясування ефективності заходів. Це включає моніторинг і оцінка навчання, особисті та соціальні результати, а також механізми звітності та притягнення до відповідальності шкіл і політиків, а також залучення національної шкільної інспекції.

7) Заходи, що стосуються освіти та догляду дітей раннього та дошкільного віку охоплюють:

– *фінансова підтримка*: забезпечення фінансової доступності до закладів освіти та догляду дітей раннього та дошкільного віку через конкретну фінансову підтримку сім'ям або скасування плати за відвідування таких закладів;

– *спроможність*: інвестування в додаткові місця та набір додаткового персоналу, у тому числі українського походження;

– *подолання перешкод*: визначення додаткових перешкод, які можуть виникнути для зарахування дітей-біженців до закладів навчання та догляду дітей раннього та дошкільного віку;

– *цільова підтримка*: альтернативні / спеціальні програми (наприклад, ігрові центри в НУО, соціальні та медичні служби, громадські центри, центри прийому біженців тощо або ігрові кімнати / заняття у працюючих дошкільних закладах для оволодіння мовою і емоційної підтримки);

– *багатодисциплінарне співробітництво*: співпраця з державними службами, що спеціалізуються на ранньому розвитку дитини, як-от послуги з допологового, післяпологового та профілактичного медичного обслуговування.

Робочий документ Комісії «Підтримка включення дітей-переселенців з України до освіти: міркування, ключові принципи та практики на 2022-2023 навчальний рік»

(Commission Staff Working Document “Supporting the inclusion of displaced children from Ukraine in education: Considerations, key principles and practices for the school year 2022-2023”) (30.06.2022)³⁷.

Рис. 1

Цілісна модель інтеграції дітей-біженців в освітній процес

Джерело: European Commission. (2022). *Supporting the inclusion of displaced children from Ukraine in education: Considerations, key principles and practices for the school year 2022-2023*. <https://www.schooleducationgateway.eu/downloads/files/SWD-2022-185-inclusion-displaced-children-Ukraine-in-education.pdf>

³⁷ European Commission. (2022). *Supporting the inclusion of displaced children from Ukraine in education: Considerations, key principles and practices for the school year 2022-2023*. <https://www.schooleducationgateway.eu/downloads/files/SWD-2022-185-inclusion-displaced-childrenUkraine-in-education.pdf>

V. ВИСНОВКИ І РЕКОМЕНДАЦІЇ

На жаль, територіальне сусідство з рф є константою для України. Це обумовлює необхідність постійної готовності до організації функціонування освіти в умовах кризових ситуацій, а також ліквідації наслідків впливу війни на учнівську / студентську / освітянську / батьківську аудиторію. Тому, напрацьовані міжнародною спільнотою рекомендації, що ґрунтуються на узагальненні ефективних практик багатьох країн, є актуальними для дослідження, поширення та адаптації до національної специфіки. Слід відзначити синергію бачення міжнародними організаціями базових стандартів організації освіти в умовах війни.

Як засвідчує міжнародний досвід, **ключовою ідеєю міжнародної спільноти є імператив неперервності освіти в умовах кризових ситуацій** «Освіта є основоположним елементом розвитку та повної реалізації прав і свобод людини» – наголошується в Декларації про безпеку шкіл. «Освітня система може допомогти захистити дітей та молодь від смерті, травм та експлуатації; пропонуючи чіткий розклад та стабільність, вона може полегшити психологічний вплив збройного конфлікту та забезпечити доступ до інших життєво важливих послуг... Продовження освіти може забезпечити людей життєво важливою інформацією про здоров'я, а також рекомендаціями про конкретні ризики в суспільствах, що знаходяться у стані збройного конфлікту» (Safe Schools Declaration, 2015).

Водночас, **засадничим принципом організації освіти в умовах війни є безпека** – життя учнів та вчителів має бути стрижнем усіх ініціатив, спрямованих на забезпечення неперервності навчального процесу.

Забезпечення навчання в умовах війни передбачає його надання в інший спосіб, за рахунок чого учні матимуть доступ до навчальних послуг, не зважаючи на переривання функціонування формальної освіти. На сьогодні напрацьовано багато альтернативних моделей організації навчального процесу, які потрібно розглядати у відповідності до кожної конкретної ситуації. Такі моделі охоплюють, але не обмежуються, зміну місця проведення занять, створення тимчасових місць для навчання або домашні школи. Йдеться про створення **безпечних просторів** для навчання, спілкування, розвитку учнів. Цінним є досвід організації дистанційної освіти, накопичений під час пандемії COVID-19.

Міжнародна спільнота акцентує на важливості **адаптації змісту освіти до нових реалій**, перегляду навчальних програм, пріоритизації деяких навчальних предметів (наприклад, охорона здоров'я та

громадянознавство) та запровадження нових (основи безпеки, освіта для миру тощо).

Іншим орієнтиром міжнародної спільноти щодо організації освіти в умовах кризових ситуацій є **психосоціальна підтримка всіх учасників освітнього процесу**. Йдеться про дружні до дитини середовища навчання, що є безпечними та гарантують захист учням з інклюзивними, гендерно-чутливими, сприятливими, вільними від принижень та зловживань і такими, що забезпечують активну участь кожного методами навчання. А також заходи, які допомагають школярам висловлювати свої емоції та досвід, розвиватися розумово і емоційно, грати і набувати відповідних навичок. Для вчителів це можуть бути засоби допомоги, які включають: забезпечення отримання вчителями регулярних компенсацій та доступу до гуманітарної підтримки, зокрема психосоціальної; організацію перерв у роботі протягом дня; заохочення до проведення періодичних педагогічних рад, а також проведення навчань за місцем роботи щодо методів психосоціальної підтримки; забезпечення педагогів (особливо жінок) надійним і безпечним проїздом до школи та додому.

Не менш важливим є **професійний розвиток педагогів для роботи в нових реаліях**. Як засвідчує міжнародна практика ефективними тут є курси і тренінги з формування в учнів, студентів, вчителів, викладачів, керівників освіти базових безпекових компетентностей. Паралельно слід **готувати фахівців спеціалізованих напрямів** (інструкторів) для роботи з різновіковими категоріями учнівської / студентської / батьківської аудиторії в особливих умовах та розробляти відповідні практики для вчителів для роботи з учнями / студентами / батьками, які піддалися впливам воєнних дій.

Визначальною для успішної організації освіти в умовах війни є **адаптація освітньої політики до реалій війни. Цілісна стратегія та план заходів з її реалізації в умовах воєнного стану**, що передбачає множинність сценаріїв (освіта на окупованій території; організація освіти на території, що знаходиться у безпосередній близькості до зони бойових дій; організація освіти на відносно безпечній території; організація функціонування системи освіти в країні в цілому), забезпечить ефективність та неперервність надання освітніх послуг усім дітям та молоді в Україні.

Імплементация стратегії передбачає **адаптацію законодавчої бази з освіти** (органи управління, їх функції у воєнний час, умови

переведення освіти на особливий режим та стандарти тощо) та розроблення пакету **нормативних документів** на випадок військових дій (інструкції, розпорядження, плани заходів, підготовка відповідних матеріалів для роботи з учнівською / студентською / батьківською аудиторією) для функціонування освіти на усіх рівнях. Первинним має стати **моніторинг та звітування** про випадки атак на освіту – інфраструктуру та учасників навчального процесу, порушення їх прав. Водночас, міжнародні організації наголошують на важливості **запобігання негативним наслідкам і ризикам**, з якими система освіти вимушена стикатися, а саме: напади на керівників освітніх установ, вчителів, учнів; знищення інфраструктури / шкільних споруд внаслідок вибухів, підпалів, пограбувань.

Успішна реалізація освітньої стратегії в умовах воєнного часу не можлива без **залучення громад, громадських діячів, батьків** щодо питання організації безпекового компоненту з метою захисту учасників освітнього процесу в умовах війни. Сприяння **залученню міжнародних організацій і донорів** забезпечить надання допомоги у фінансуванні відновлення зруйнованої освітньої інфраструктури країни.

Додаток А.

Підтримка Національною академією педагогічних наук України національної освіти і педагогічної науки в умовах війни РФ проти України

З початком повномасштабного вторгнення військ тоталітарної РФ в незалежну і демократичну Україну Національна академія педагогічних наук України (НАПН України) та її підвідомчі установи посилили свою діяльність, спрямовану на підтримку освітнього й наукового процесу, соціально-психологічного стану освітян й українського суспільства загалом.

На офіційному сайті НАПН України в перший день війни було оприлюднено публічне звернення президента НАПН України В.Г. Кременя, в якому чітко окреслено позицію академічної спільноти щодо широкомасштабної збройної агресії РФ проти України

URL: <https://naps.gov.ua/ua/press/releases/2610/>

Значний резонанс мала науково-аналітична доповідь «Соціально- психологічний стан українського суспільства в умовах повномасштабного російського вторгнення: нагальні виклики і відповіді» (травень, 2022 р.) (керівник авторського колективу М.М. Слюсаревський) URL: <https://doi.org/10.37472/v.naes.2022.4124>

Грунтовна робота здійснюється науковцями інституцій НАПН України з розроблення рекомендацій, матеріалів, навчальних курсів для підтримки реалізації освіти в умовах війни, які оприлюднено на сайті:

- Інституту педагогіки НАПН України – навчальні та методичні матеріали для забезпечення дистанційного освітнього процесу:
URL: <https://undip.org.ua/>
- Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В.О. Сухомлинського – онлайн-ресурси «На допомогу біженцям та вимушено переміщеним особам»
URL: https://docs.google.com/presentation/d/e/2PACX-1vR8lhGOk17lQqptLsp-v0trWIDV3bX064sk9q7YlKDY0xLojOxMu3kiLqIPfAcL7ZS1aozTEfxi510E/pub?start=true&loop=false&delayms=5000&slide=id.g11f891d13ce_0_139
- Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України – методичні рекомендації «Психологічна підтримка онкопацієнтів під час війни»
URL: https://www.academia.edu/74595462/Onco_War
- Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України – вебінар «Роль педагогіки миру у роботі вчителя в умовах війни»
URL: <http://ipood.com.ua/novini/rol-pedagogiki-miru-u-roboti-vchitelya-v-umovah-viyni-1295/>; проєкт «Підтримка освітян в умовах війни»
URL: <http://ipood.com.ua/novini/pdtrimka-osvtyan-v-umovah-viyni-volonterskiy-proekt/>
- Інституту проблем виховання НАПН України – методичний семінар «Психолого-педагогічний супровід дітей та молоді закладів освіти в умовах війни»

- URL: <https://ipv.org.ua/2022/metod-seminar-16-06-2022/> ; круглий стіл «Військово-патріотичне виховання учнівської та студентської молоді в умовах боротьби за Україну»
URL: <https://ipv.org.ua/2022/kruhlyy-stil-07-06-2022/>
- Інституту спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України – матеріали на допомогу організації навчання та адаптації під час війни дітей з особливими освітніми потребами «Освіта дітей з особливими потребами в умовах війни: проблеми та виклики»
URL: <https://ispukr.org.ua/?p=9169#.YsKYKXZByUk>; «Рекомендації для татів, які через війну розлучені з дитиною з особливими освітніми потребами»
URL: <https://ispukr.org.ua/?p=9166#.YsKZ3nZByUk>
 - Інституту вищої освіти НАПН України – конференція «Публічне управління та адміністрування в умовах війни та поствоєнний період в Україні»
URL: <https://ihed.org.ua/events/konferents-publichne-upravl-ta-administr-v-umovah-vijny-ta-postvoyennyj-period-04-2022/>
 - Інституту цифровізації освіти НАПН України – всеукраїнський семінар-Workshop «Що і як в освіті в умовах воєнного стану?»
URL: <https://iitl.gov.ua/info/news/sem-nari/workshop-shcho-i-yak-v-osviti-v-umovakh-voennogo-stanu/>
 - Інституту професійної освіти НАПН України – круглий стіл «Організація консультування здобувачів професійної освіти з молодіжного підприємництва у повоєнний період»
URL: <https://ivet.edu.ua/index.php/component/k2/%E2%84%96/1587-prohrama-kruhloho-stolu-orhanizatsiya-konsultuvannya-zdobuvachiv-profesijnoyi-osvity-z-molodizhnoho-pidpryyemnytstva-u-povoyennyu-period> ; інформаційні матеріали «Коріння війни. Як зароджуються війни або витoki великоросійського шовінізму»
URL: <https://ivet.edu.ua/index.php/component/k2/%E2%84%96/1580-korinnya-viyny-yak-zarodzhuyutsya-viyny-abo-vytoky-velykoroskocho-shovinizmu>
 - Інституту обдарованої дитини НАПН України - XIV науково-практична онлайн-конференція «Проектування розвитку та психолого-педагогічного супроводу обдарованої особистості: в умовах воєнного стану»
URL: https://iod.gov.ua/ua/naukovi-zahodi/materiali-provedenih-zahodiv/33_xiv-naukovo-praktichna-onlayn-konferenciya-proyektuvannya-rozvitkuta-psiologo-pedagogichnogo-suprovodu-obdarovanoyi-osobistosti---v-umovah-voyennogo-stanu
 - ДВНЗ «Університет менеджменту освіти» - підвищення кваліфікації для педагогічних працівників «Організація освітнього процесу в період воєнного стану»
URL: <http://umo.edu.ua/news/orghanizacija2-osvitnjogho2-procesu-u-binpov-period-vojennoho-stanu> ; інформаційні матеріали «Міжнародна співпраця між ДЗВО «УМО» та закордонними закладами освіти під час війни: нові можливості» URL: <http://umo.edu.ua/news/mizhnarodna-spivpracija-mizh-dzvo-umo-ta-zakordonnimi-zakladami-osviti-pid-chas-vijni-novi-mozhlivosti>

Додаток В.

Корисні ресурси

Сайти

Міністерство освіти і науки України. (2022). *Освіта під загрозою*. <https://saveschools.in.ua/>

Міністерство освіти і науки України. (2022). *Підтримка освіти і науки України під час війни*. <https://mon.gov.ua/ua/ministerstvo/diyalnist/mizhnarodna-dilnist/pidtrimka-osviti-i-nauki-ukrayini-pid-chas-vijni>

Державна служба якості освіти України. (2022). *Заклади освіти в умовах воєнного стану. Рекомендації Державної служби якості освіти про те, як закладам освіти працювати в умовах воєнного стану*. <https://sqe.gov.ua/diyalnist/rekomendacii-zakladam-osviti/zakladi-osviti-v-umovakh-voennogo-stanu/>

Інститут педагогіки НАПН України. (2022). *Матеріали для дистанційного навчання в умовах війни*. <https://undip.org.ua/>:

- ✓ Організація навчання під час війни. (2022). <https://undip.org.ua/news/orhanizatsiia-navchannia-pid-chas-viyny/>
- ✓ Як організувати навчання? (2022). <https://undip.org.ua/news/yak-orhanizuvaty-navchannia/>
- ✓ Що вивчати з учнями? Що робити з новими темами і календарним плануванням? (2022). <https://undip.org.ua/news/shcho-vyvchaty-z-uchnyamy-shcho-robyty-z-novymy-temamy-i-kalendarnym-planuvanniam/>
- ✓ Загальні рекомендації щодо організації дистанційного навчання вчителями закладів загальної середньої освіти України в умовах воєнного стану. (2022). <https://undip.org.ua/news/zahalni-rekomendatsii-shchodo-orhanizatsii-dystantsiynoho-navchannia-v-umovakh-voennogo-stanu/>
- ✓ Про роль вчителя-психолога у процесі навчання під час війни. (2022). <https://undip.org.ua/news/pro-rol-vchytelia-psykhologa-u-protsesi-navchannia-pid-chas-viyny/>
- ✓ Війна та навчання математики. (2022). <https://undip.org.ua/news/viyna-ta-navchannia-matematyky/>
- ✓ Організація технічного забезпечення онлайн-навчання. (2022). <https://undip.org.ua/news/orhanizatsiia-tekhnichnoho-zabezpechennia-onlaynnavchannia/>
- ✓ Навчання математики та війна. (2022). <https://undip.org.ua/news/navchannia-matematyky-ta-viyna/>
- ✓ Використання астрономічного науково-освітнього інформаційного середовища в умовах дистанційного навчання. (2022). <https://undip.org.ua/news/vykorystannia-astronomichnoho-naukovo-osvitnoho-informatsiynoho-seredovyscha-v-umovakh-dystantsiynoho-navchannia/>
- ✓ Формування критичного мислення учнів 5–6 класів гімназії на уроках іноземної мови при дистанційному навчанні в умовах війни (для

- вчителів іноземних мов). (2022). <https://undip.org.ua/news/strong-formuvannya-krytychnoho-myslennya-uchniv-5-6-klasiv-himnaziyi-naurokakh-inozemnoyi-movy-pry-dystantsiynomu-navchanni-v-umovakh-viyny-strong-dlia-vchyteliv-inozemnykh-mov/>
- ✓ Деякі аспекти організації процесу навчання іноземних мов у закладах середньої освіти в умовах військового стану. (2022). <https://undip.org.ua/news/deiaki-aspekty-orhanizatsii-protsesu-navchannia-inozemnykh-mov-u-zakladakh-serednoi-osvity-v-umovakh-viyskovoho-stanu/>
 - ✓ Досліджуємо історію та суспільство (інтегрований курс) навчальні матеріали для 5 класу закладів загальної середньої освіти та Досліджуємо історію та суспільство (інтегрований курс) підручник для 5 класу закладів загальної середньої освіти. (2022). <https://sites.google.com/view/history5-6/11?authuser=0>
 - ✓ Розвиток самоконтролю учнів під час онлайн-навчання (2022). [https://undip.org.ua/news/rozvytok-samokontroliu-uchniv-pid-chas-onlaynnavchannia/](https://undip.org.ua/news/rozvytok-samokontroliu-uchniv-pid-chas-onlayn-navchannia/)
 - ✓ Нова українська школа. (2022). *Яким має бути укриття в школі – роз'яснення освітнього омбудсмена*. <https://nus.org.ua/questions/yakym-maye-buty-ukryttya-v-shkoli-roz-yasnennya-osvitnogo-ombudsmena/>
 - ✓ Освіторія. (2022). *Сто днів війни: виклики української освіти*. <https://osvitoria.media/experience/sto-dniv-vijny-vyklyky-ukrayinskoyi-osvity/>
 - ✓ Global Coalition to Protect Education from Attack. (2022). *GCPEA Publications*. <https://protectingeducation.org/gcpea-publications/>
 - ✓ Inter-Agency Network for Education in Emergencies. (2022). *Resource Collections*. <https://inee.org/collections>
 - ✓ European Education Area. (2022). *Support for people affected by Russia's invasion of Ukraine. Education Resources*. <https://education.ec.europa.eu/support-for-people-affected-by-russias-invasion-of-ukraine>
 - ✓ School Education Gateway. (2022). *Online educational resources in Ukrainian: schooling in Ukraine under adverse conditions*. <https://www.schooleducationgateway.eu/en/pub/latest/news/online-ed-resources-ua.htm>

Публікації

1. Васильєва Д. Стан дистанційного навчання математики під час війни в Україні. *Український педагогічний журнал*. 2022. № 2. С. 38–47. DOI: <https://doi.org/10.32405/2411-1317-2022-2-38-47>
2. Кремень В. Г. Загальна середня освіта України в контексті освіти країн Європи: тривалість і структура : наук.-аналіт. доп. / Нац. акад. пед. наук України, Ін-т педагогіки НАПН України ; В. Г. Кремень, О. І. Ляшенко, О. І. Локшина ; [за участю А. П. Джурило, О. М. Шпарик (пер. з англ. додатків)]. Київ : Пед. думка, 2020. 56 с. DOI: <https://doi.org/10.32405/978-966-644-555-4-2020-49>

3. Локшина О. І., Глушко О. З., Джурило А. П., Кравченко С.М., Максименко О. О., Нікольська Н. В., Шпарик О. М. Організація освіти в умовах війни: рекомендації міжнародних організацій. *Український педагогічний журнал*. 2022. № 2. С. 5–18.
DOI: <https://doi.org/10.32405/2411-1317-2022-2-5-18>
URL: <https://uej.undip.org.ua/index.php/journal>
URI: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/730991>
4. Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні : монографія / за заг. ред. В.Г. Кременя. Київ : Нац. акад. пед. наук України, 2021. С. 134–142. (До 30-річчя незалежності України).
DOI: <https://doi.org/10.37472/NAES-2021-ua>
5. Твердохліб І. Організаційно-педагогічне та програмно-технічне забезпечення дистанційного навчання в умовах воєнного стану. *Український педагогічний журнал*. 2022. № 2. С. 116–124.
DOI: <https://doi.org/10.32405/2411-1317-2022-2-116-124>
6. Тенденції розвитку шкільної освіти в країнах ЄС, США та Китаї : монографія / О.І. Локшина, А. П. Джурило, О. З. Глушко, С. М. Кравченко, Н. В. Нікольська, М.М. Тименко, О. М. Шпарик ; за заг. ред. Локшиної О.І. Київ : КОНВІ ПРІНТ, 2021. 257 с.
DOI: <https://doi.org/10.32405/978-617-8124-17-5-2021-350>
7. Топузов О. М. Забезпечення якості загальної середньої освіти: на шляху до європейських стандартів. *Український педагогічний журнал*, 2015, № 1. С. 16–27.
URL: <https://uej.undip.org.ua/index.php/journal/article/view/36>
8. Lokshyna Olena, Topuzov Oleg. (2021). COVID-19 and education in Ukraine: Responses from the authorities and opinions of educators. *Perspectives in Education*, Vol. 39 No. 1: COVID-19 special issue: Opportunity to rethink and restructure education in the world / COVID-19 and the impact on basic and special education. P. 207–230.
DOI: <https://doi.org/10.18820/2519593X/pie.v39.i1.13>

Додаток С.

Глосарій термінів і понять з проблеми освіти в кризових ситуаціях

Поняття	Визначення
Біженець	Особа, яка через цілком обґрунтований страх бути переслідуваною через расу, релігію, національність, приналежність до певної соціальної групи чи з політичних переконань, перебуває за межами країни свого громадянства і не може або через цей страх, не бажає скористатися захистом цієї країни. Цей термін також використовується в загальних рисах для опису будь-кого, хто перебуває в ситуації, схожій для біженця, наприклад, шукачі притулку ³⁸ .
Вербування дитини в школі, чи на шляху до / зі школи	Випадки, коли збройні сили, інші сили державної безпеки чи недержавні збройні угруповання насильно вербують дітей зі своїх шкіл чи шкільних маршрутів. Глобальна коаліція із захисту освіти від нападів (GCPEA) розглядає будь-яке вербування дітей віком до 18 років як вербування дітей відповідно до міжнародних стандартів, незалежно від юридичних документів або інших зобов'язань, підписаних державами або озброєними угрупованнями. Діти можуть бути завербовані як бойовики, шпигуни або розвідники; для домашньої праці; для перевезення зброї чи інших матеріалів; або для будь-яких інших цілей, що пов'язані із озброєними суб'єктами ³⁹ .
Вибухова зброя	Авіаційні бомби, артилерійські снаряди, ракети та реактивні снаряди, міномети, протипіхотні міни та саморобні вибухові пристрої. Одні запускаються з повітря, а інші – з землі; вони, як правило, створюють зону вибухової хвилі та уламків, які можуть вбити, поранити або пошкодити будь-кого або будь-що у цій зоні ⁴⁰ .
Відновлення	Поновлення та покращення об'єктів, засобів до існування, умов життя або психосоціального благополуччя постраждалих громад, включаючи зусилля щодо зменшення факторів ризику катастрофи ⁴¹ .

³⁸ Council of Europe. (2020). *Glossary. COMPASS. Manual for Human Rights Education with Young people*. Retrieved May 5, 2022, from <https://www.coe.int/en/web/compass/glossary>

³⁹ GCPEA. (2021). *Toolkit for Collecting and Analyzing Data on Attacks on Education*. Retrieved May 5, 2022, from <https://9ehb82bl65d34vylp1jrlfy5-wpengine.netdna-ssl.com/wp-content/uploads/Toolkit-for-Collecting-and-Analyzing-Data-March-2021.pdf>

⁴⁰ GCPEA. (2021). *Toolkit for Collecting and Analyzing Data on Attacks on Education*. Retrieved May 5, 2022, from <https://9ehb82bl65d34vylp1jrlfy5-wpengine.netdna-ssl.com/wp-content/uploads/Toolkit-for-Collecting-and-Analyzing-Data-March-2021.pdf>

⁴¹ INEE. (2010, December 3). *INEE Minimum Standards Handbook*. <https://inee.org/minimum-standards>

Військове використання шкіл	Належить до широкого спектру дій, у яких збройні сили або збройні групи використовують фізичний простір школи для підтримки військових дій тимчасово чи протягом тривалого часу. Включає, але не обмежується, використання шкіл як військових казарм, сховищ зброї та боєприпасів, командних пунктів, оборонних позицій, спостережних пунктів, вогневих позицій, центрів для допитів та утримання під вартою, навчальних закладів та полігонів для вербування ⁴² .
Внутрішньо переміщена особа	Особа або групи осіб, які були вимушені або змушені втекти або залишити свої домівки чи місця постійного проживання, зокрема в результаті чи з метою уникнення наслідків збройного конфлікту, ситуацій загального насильства, порушення прав людини або стихійні лиха чи техногенні катастрофи, і які не перетнули міжнародно визнаний державний кордон ⁴³ .
Гендерне насильство	Будь-які шкідливі дії, засновані на гендерних відмінностях ⁴⁴ .
Діти та молодь з міграційним походженням	Діти-мігранти та молоді люди з міграційним походженням, які нещодавно мігрували, перше та друге покоління таких осіб або діти / молодь-мігранти, що повернулися. Причини їх міграції (наприклад: економічні чи політичні) можуть різнятися, як і їх правовий статус: вони можуть бути громадянами, резидентами, особами, які шукають притулок, біженцями, неповнолітніми без супроводу або нелегальними мігрантами. Тривалість їх перебування в приймаючій країні може бути короткостроковою або довгостроковою, і вони можуть мати або не мати права брати участь у формальній системі освіти країни, що приймає ⁴⁵ .
Захист прав дитини	Свобода від усіх форм жорстокого поводження, експлуатації, зневаги та насильства, включаючи цькування; сексуальна експлуатація; насильство з боку однолітків, вчителів чи іншого педагогічного персоналу; стихійні лиха; зброю та боєприпаси; наземні міни і боєприпаси, що не розірвалися; озброєний персонал; місця перехресного вогню; політичні та військові загрози; вербування до збройних сил або збройних угруповань ⁴⁶ .

⁴² UNICEF/WHO/UNESCO. (2014). *Protect Schools + Hospitals and Attacks on Education and Healthcare. Guidance Note on Security Council Resolution 1998*. Retrieved May 5, 2022, from <https://childrenandarmedconflict.un.org/publications/AttacksonSchoolsHospitals.pdf>

⁴³ Internally Displaced Person. (n.d.). *European Commission website*. Retrieved May 5, 2022, from https://ec.europa.eu/home-affairs/pages/glossary/internally-displaced-person_en

⁴⁴ INEE. (2010, December 3). *INEE Minimum Standards Handbook*. <https://inee.org/minimum-standards>

⁴⁵ European Commission/EACEA/Eurydice. (2019). *Integrating Students from Migrant Backgrounds into Schools in Europe: National Policies and Measures*. Eurydice Report. https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/sites/default/files/integrating_students_from_migrant_backgrounds_into_schools_in_europe_national_policies_and_measures.pdf

⁴⁶ INEE. (2010, December 3). *INEE Minimum Standards Handbook*. <https://inee.org/minimum-standards>

Збройний конфлікт	Охоплює юридичні поняття «міжнародний збройний конфлікт» (застосування збройної сили між державами) та «не міжнародний збройний конфлікт» (ситуація зтяжненого збройного насильства між державними органами та неурядовою збройною групою або між неурядовими збройними угрупованнями) ⁴⁷ .
Когнітивний захист (захист когнітивних можливостей)	Захист розвитку психічних процесів, таких як мислення, уява, сприйняття, пам'ять, прийняття рішень, міркування та вирішення проблем, задля запобігання їх регресу ⁴⁸ .
Мігрант	Особа, яка переїжджає зі свого звичайного місця проживання, або всередині країни, чи за кордон, тимчасово чи постійно та з різних причин. Термін, що широко використовується в роботі Європейського комітету з міграції для позначення, залежно від контексту, емігрантів, мігрантів, іммігрантів, біженців, переміщених осіб та осіб іммігрантського походження та / або представників етнічних меншин, які були створені через імміграцію ⁴⁹ .
Напади на заклади вищої освіти	Цілеспрямовані насильницькі напади або загрози насильницьких атак на інфраструктуру вищої освіти або додаткові збитки цій інфраструктурі внаслідок безладних бойових дій або нападів. Також це цілеспрямовані насильницькі напади або загрози нападу, спрямовані проти студентів, викладачів або співробітників університетів, а також випадки застосування насильницьких репресій, включаючи надмірне застосування сили проти студентів або педагогічного персоналу на території навчальних корпусів, у контексті протестів, пов'язаних з освітою, або у зв'язку з їхньою академічною роботою ⁵⁰ .

⁴⁷ GCPEA. (2015). *Commentary on the "Guidelines for Protecting Schools and Universities from Military Use during Armed Conflict"*. https://protectingeducation.org/wp-content/uploads/documents/documents_commentary_on_the_guidelines.pdf

⁴⁸ European Commission. (2019). *Education in Emergencies in EU-funded Humanitarian Aid Operations*. [https://ec.europa.eu/echo/files/news/190328%20SWD%20EiE%20in%20EU-funded%20Humanitarian%20Aid%20Operations%20SWD\(2019\)150%20final.pdf](https://ec.europa.eu/echo/files/news/190328%20SWD%20EiE%20in%20EU-funded%20Humanitarian%20Aid%20Operations%20SWD(2019)150%20final.pdf)

⁴⁹ International Organization for Migration. (n.d.). *About Migration*. Retrieved May 5, 2022, from <https://www.iom.int/about-migration>

⁵⁰ GCPEA. (2021). *Toolkit for Collecting and Analyzing Data on Attacks on Education*. Retrieved May 5, 2022, from <https://9ehb82bl65d34vylp1jrlfy5-wpengine.netdna-ssl.com/wp-content/uploads/Toolkit-for-Collecting-and-Analyzing-Data-March-2021.pdf>

Напади на заклади освіти	Напади на заклади освіти визначаються як будь-яка загроза або фактичне застосування сили щодо учнів, вчителів, науковці, допоміжного навчального та транспортного персоналу (наприклад: прибиральників, водіїв автобусів), освітян, навчальних корпусів та будівель, ресурсів або потужностей (включаючи шкільні автобуси). Напади здійснюються збройними силами, іншими силами державної безпеки чи недержавними збройними угрупованнями з політичних, військових, ідеологічних, сектантських, етнічних чи релігійних мотивів. Напади, що мають злочинні мотиви чи скоєні однією озброєною людиною, не входять в поняття «напади на заклади освіти» ⁵¹ .
Напади на школи	Цілеспрямовані насильницькі напади або загрози насильницьких атак на інфраструктуру початкової або середньої школи або супутні збитки цієї інфраструктури внаслідок безладних бойових дій або нападів. Приклади включають підпали, вибухи, авіа-удари, обстріл або перехресний вогонь ⁵² .
Небезпека	Потенційно шкідлива фізична подія, явище або діяльність людини, яка може спричинити втрату життя або травми, пошкодження майна, соціальні та економічні порушення або погіршення стану навколишнього середовища. Небезпеки можуть мати природний або створені людьми або їх поєднання ⁵³ .
Новоприбулі учні-мігранти	Діти-мігранти та молоді люди в першому поколінні, які в міру вступу до системи формальної освіти приймаючої країни можуть претендувати на додаткові заходи підтримки, які сприяють їхній інтеграції до школи (наприклад, підготовчі класи, додаткові заняття мовою навчання тощо). Терміни розгляду цих дітей і молодих людей як «ново прибулих студентів-мігрантів» і додаткові заходи підтримки, що їм надаються, різняться залежно від країни ⁵⁴ .

⁵¹ GCPEA. (2021). *Toolkit for Collecting and Analyzing Data on Attacks on Education*. Retrieved May 5, 2022, from <https://9ehb82bl65d34vylp1jrlfy5-wpengine.netdna-ssl.com/wp-content/uploads/Toolkit-for-Collecting-and-Analyzing-Data-2021.pdf>

⁵² GCPEA. (2021). *Toolkit for Collecting and Analyzing Data on Attacks on Education*. Retrieved May 5, 2022, from <https://9ehb82bl65d34vylp1jrlfy5-wpengine.netdna-ssl.com/wp-content/uploads/Toolkit-for-Collecting-and-Analyzing-Data-March-2021.pdf>

⁵³ INEE. (2010). *Minimum Standards for Education: Preparedness, Response, Recovery*. Retrieved May 5, 2022, from https://inee.org/sites/default/files/resources/INEE_Minimum_Standards_Handbook_2010%28HSP%29_EN.pdf

⁵⁴ UNICEF/WHO/UNESCO. (2014). *Protect Schools + Hospitals and Attacks on Education and Healthcare*. Guidance Note on Security Council Resolution 1998. Retrieved May 5, 2022, from <https://childrenandarmedconflict.un.org/publications/AttacksonSchoolsHospitals.pdf>

Освіта в надзвичайних ситуаціях	Якісні можливості навчання для будь-якого віку в умовах кризи, включаючи розвиток дітей раннього віку, початкову, середню, неформальну, технічну, професійно-технічну, вищу освіту та освіту дорослих. Освіта в надзвичайних ситуаціях забезпечує фізичний, психосоціальний та когнітивний захист, який може підтримувати та врятувати життя ⁵⁵ .
Освітнє інформування щодо збереження життя	Інформація для зміцнення критичних навичок виживання та подолання небезпечних ситуацій. Приклади включають: інформацію про те, як уникнути наземних мін, як захистити себе від сексуального насильства, як уникнути ВІЛ-інфекції та як отримати доступ до медичної допомоги та їжі ⁵⁶ .
Переміщена особа	Громадянин третьої країни або особа без громадянства, яка була змушена покинути свою країну чи регіон походження, або була евакуйована, зокрема у відповідь на звернення міжнародних організацій, і не може повернутися до безпечних (та стабільних) умов існування, через ситуацію, що склалася в цій країні. Зокрема, хто може підпадати під дію ст. 1А Женевської конвенції про біженців та інших міжнародних або національних документів, що надають міжнародний захист: (i) особа, яка втекла з районів збройного конфлікту або ендемічного насильства; (ii) особа, якій загрожує серйозний ризик або яка стала жертвою систематичних чи загальних порушень прав людини ⁵⁷ .
Підготовчі заняття	Окремі класи чи заняття для новоприбулих учнів-мігрантів, надають інтенсивне навчання мови та, в деяких випадках, адаптована навчальна програма з інших предметів з метою підготовки їх до швидкого переходу до звичайних класів. Учні можуть відвідувати підготовчі заняття лише протягом деяких уроків (при цьому беручи участь в основних уроках протягом решти навчального дня) або протягом усього навчального дня, зазвичай, в обмежений період часу, перш ніж вони повністю інтегруються в основні заняття з іншими учнями. Залежно від країни, заняття також можуть називатися вступними, перехідними або приймальними ⁵⁸ .

⁵⁵ INEE. (2010). *Minimum Standards for Education: Preparedness, Response, Recovery*. Retrieved May 5, 2022, from https://inee.org/sites/default/files/resources/INEE_Minimum_Standards_Handbook_2010%28HSP%29_EN.pdf

⁵⁶ INEE. (2010). *Minimum Standards for Education: Preparedness, Response, Recovery*. Retrieved May 5, 2022, from https://inee.org/sites/default/files/resources/INEE_Minimum_Standards_Handbook_2010%28HSP%29_EN.pdf

⁵⁷ Displaced Person. (n.d.). *European Commission website*. Retrieved May 5, 2022, from https://ec.europa.eu/home-affairs/pages/glossary/displaced-person_en

⁵⁸ European Commission/EACEA/Eurydice. (2019). *Integrating Students from Migrant Backgrounds into Schools in Europe: National Policies and Measures*. Eurydice Report. https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/sites/default/files/integrating_students_from_migrant_backgrounds_into_schools_in_europe_national_policies_and_measures.pdf

Посвідка на перебування	Будь-який дозвіл на перебування в країні перебування, виданий національними органами влади, який дійсний щонайменш 3 місяці. У випадку з державою-членом ЄС дозвіл на перебування дозволяє громадянам третіх країн перебувати на її території на законних підставах. Дозвіл на перебування може бути виданий з метою освіти, сім'ї, працевлаштування, отримання притулку або з інших причин, але він не обов'язково включає право на роботу ⁵⁹ .
Простір та школи, дружні до дитини	Безпечний простір та школи, де спільноти створюють сприятливе середовище для дітей, щоб вони могли безкоштовно та організовано грати, відпочивати, проводити вільний час та навчатися. Простір, дружній до дітей, може забезпечити здоров'я, харчування та психосоціальну підтримку та інші види діяльності, які відновлюють відчуття «нормальності» та наступності. Вони розроблені та експлуатуються інтерактивно, можуть обслуговувати певну вікову групу дітей чи різні вікові діапазони. Сприятливі для дітей простір та школи важливі у надзвичайних ситуаціях для їх відновлення ⁶⁰ .
Психосоціальна підтримка	Процеси та дії, які сприяють цілісному благополуччю людей у їхньому соціальному світі. Це включає підтримку сім'ї та друзів ⁶¹ .
Психосоціальна підтримка у школах	Різноманітні послуги, що надаються у школах або пов'язані зі школами, з метою допомогти учням-мігрантам (та їхнім сім'ям) подолати негаразди. Це може стосуватися їх емоційних / психічних, фізичних/медичних, соціальних або інших потреб та бути спрямованим на підвищення стійкості дітей на етапі прийому та / або протягом всього навчання дитини ⁶² .

⁵⁹ European Commission/EACEA/Eurydice. (2019). *Integrating Students from Migrant Backgrounds into Schools in Europe: National Policies and Measures*. Eurydice Report. https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/sites/default/files/integrating_students_from_migrant_backgrounds_into_schools_in_europe_national_policies_and_measures.pdf

⁶⁰ INEE. (2010). *Minimum Standards for Education: Preparedness, Response, Recovery*. Retrieved May 5, 2022, from https://inee.org/sites/default/files/resources/INEE_Minimum_Standards_Handbook_2010%28HSP%29_EN.pdf

⁶¹ European Commission/EACEA/Eurydice. (2019). *Integrating Students from Migrant Backgrounds into Schools in Europe: National Policies and Measures*. Eurydice Report. https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/sites/default/files/integrating_students_from_migrant_backgrounds_into_schools_in_europe_national_policies_and_measures.pdf

⁶² European Commission/EACEA/Eurydice. (2019). *Integrating Students from Migrant Backgrounds into Schools in Europe: National Policies and Measures*. Eurydice Report. https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/sites/default/files/integrating_students_from_migrant_backgrounds_into_schools_in_europe_national_policies_and_measures.pdf

<p>Сексуальне насильство з боку озброєних сторін в, дорогою до чи з університету чи школи</p>	<p>Напад на освіту відбувається, коли державні сили безпеки або недержавні збройні групи гвалтують, сексуально домагаються або знущаються над учнями / студентами чи освітянами; викрадають учнів / студентів або освітян у сексуальних цілях; або вербують учнів / студентів або освітян для виконання сексуальних обов'язків у збройних силах чи збройних групах, або погрожують такими діями.</p> <p>Ця категорія розглядає такі порушення, лише якщо вони відбуваються під час подорожі учнів / студентів або освітян до та з місць навчання або перебувають у них, або, якщо дії відбуваються в інший час, чітко спрямовані на учнів / студентів або освітян через їхній статус учнів / студентів або освітян. Ці статеві акти вчиняються за допомогою сили, примусу чи погрози силою, або іншим чином скориставшись нездатністю особи дати згоду.</p> <p>Деякі дії, які не відбуваються дорогою до школи, також включені, якщо є чіткий зв'язок з освітою. Наприклад, примусовий шлюб може бути нападом на освіту, якщо він відбувається після викрадення зі або дорогою до школи чи університету. Сексуальне насильство, вчинене іншими освітянами або учнями / студентами, не включається як напади на освіту, якщо ці злочинці не належать до збройних сил або збройних груп. Сексуальне насильство як напад на освіту може торкнутися дівчат, хлопчиків, жінок і чоловіків. Про сексуальне насильство, як правило, повідомляється недостатньо, і хоча ООН та інші групи повідомляють про це порушення, їх звіти часто не вказують на місце події або статус особи як учня чи освітянина⁶³.</p>
<p>Соціальне емоційне навчання</p>	<p>Процеси, за допомогою яких діти та дорослі набувають і застосовують знання, ставлення та навички, необхідні для розуміння та керування емоціями, встановлення та досягнення позитивних цілей, почуття та прояву співчуття до інших, встановлення та підтримки позитивних стосунків та прийняття відповідальних рішень⁶⁴.</p>
<p>Учні-мігранти (або учні з міграційним минулим)</p>	<p>Діти та молоді люди з міграційним минулим, які беруть участь у системі формальної освіти приймаючої країни⁶⁵.</p>

⁶³ GCPEA. (2022). Other Publications. Retrieved May 5, 2022, from <https://protectingeducation.org/other-publications/>

⁶⁴ European Commission. (2019). *Education in Emergencies in EU-funded Humanitarian Aid Operations*. [https://ec.europa.eu/echo/files/news/190328%20SWD%20EiE%20in%20EU-funded%20Humanitarian%20Aid%20Operations%20SWD\(2019\)150%20final.pdf](https://ec.europa.eu/echo/files/news/190328%20SWD%20EiE%20in%20EU-funded%20Humanitarian%20Aid%20Operations%20SWD(2019)150%20final.pdf)

⁶⁵ Council of Europe. (2020). *Glossary. COMPASS. Manual for Human Rights Education with Young people*. Retrieved May 5, 2022, from <https://www.coe.int/en/web/compass/glossary>

Учні-мігранти, які повертаються	Діти та молодь, які повертаються до країни свого громадянства після того, як були міжнародними мігрантами в іншій країні та беруть участь у системі формальної освіти країни свого громадянства ⁶⁶ .
Травмована дитина	Дитяча травма – це страшна, жорстока або небезпечна для життя подія, яка сталася з дитиною (0-18 років). Такий тип події також може статися з кимось, кого ваша дитина знає, і ваша дитина постраждала в результаті того, що побачила або почула про те, що інша особа постраждала або поранена ⁶⁷ .
Якісна освіта в надзвичайних ситуаціях	Якісна освіта доступна за ціною, враховує гендерні аспекти та відповідає різноманітності. Це включає в себе 1) безпечне та інклюзивне дружнє середовище для учнів; 2) компетентні та добре підготовлені вчителі, які знають предмет та педагогіку; 3) відповідний контекстно-залежний навчальний план, зрозумілий і культурно, лінгвістично та соціально значущий для учнів; 4) адекватні та актуальні матеріали для викладання та навчання; 5) інтерактивні методи навчання та процеси навчання, що поважають гідність учня; 6) відповідні розміри класів та співвідношення вчителів та учнів; і 7) наголос на відпочинок, ігри, спорт та творчу діяльність на додаток до таких сфер, як письменність, цифрова грамотність та життєві навички ⁶⁸ .

⁶⁶ European Commission/EACEA/Eurydice. (2019). *Integrating Students from Migrant Backgrounds into Schools in Europe: National Policies and Measures*. Eurydice Report. https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/sites/default/files/integrating_students_from_migrant_backgrounds_into_schools_in_europe_national_policies_and_measures.pdf

⁶⁷ NCTSN. (n.d.). *What is Child Trauma?* Retrieved May 5, 2022, from <https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:7Vau6nkHa9AJ:https://cctasi.northwestern.edu/child-trauma/+&cd=5&hl=ru&ct=clnk&gl=ua>

⁶⁸ INEE. (2010). *Minimum Standards for Education: Preparedness, Response, Recovery*. Retrieved May 5, 2022, from https://inee.org/sites/default/files/resources/INEE_Minimum_Standards_Handbook_2010%28HSP%29_EN.pdf

Відомості про авторів

Локшина Олена Ігорівна (<https://orcid.org/0000-0001-5097-9171>), доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент НАПН України, завідувач відділу порівняльної педагогіки Інституту педагогіки НАПН України.

Глушко Оксана Зіновіївна (<https://orcid.org/0000-0003-0101-9910>), кандидат педагогічних наук, молодший науковий співробітник відділу порівняльної педагогіки Інституту педагогіки НАПН України.

Джурило Аліна Петрівна (<https://orcid.org/0000-0002-5129-6724>), кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник відділу порівняльної педагогіки Інституту педагогіки НАПН України.

Кравченко Світлана Миколаївна (<https://orcid.org/0000-0003-3350-4638>), кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу порівняльної педагогіки Інституту педагогіки НАПН України.

Максименко Оксана Олексіївна (<https://orcid.org/0000-0003-3951-7923>), кандидат педагогічних наук, науковий співробітник відділу порівняльної педагогіки Інституту педагогіки НАПН України.

Нікольська Ніна Вікторівна (<https://orcid.org/0000-0003-3393-3248>), кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник відділу порівняльної педагогіки Інституту педагогіки НАПН України.

Шпарик Оксана Михайлівна (<https://orcid.org/0000-0001-7507-4950>), кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник відділу порівняльної педагогіки Інституту педагогіки НАПН України.

Відомості про редакторів

Топузов Олег Михайлович (<https://orcid.org/0000-0001-7690-1663>), доктор педагогічних наук, професор, дійсний член (академік) НАПН України, віце-президент НАПН України, директор Інституту педагогіки НАПН України.

Локшина Олена Ігорівна (<https://orcid.org/0000-0001-5097-9171>), доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент НАПН України, завідувач відділу порівняльної педагогіки Інституту педагогіки НАПН України.

Наукове видання

Локшина Олена Ігорівна
Глушко Оксана Зіновіївна
Джурило Аліна Петрівна
Кравченко Світлана Миколаївна
Максименко Оксана Олексіївна
Нікольська Ніна Вікторівна
Шпарик Оксана Михайлівна

ОСВІТА В РЕАЛІЯХ ВІЙНИ: ОРІЄНТИРИ МІЖНАРОДНОЇ СПІЛЬНОТИ **Оглядове видання**

**За загальною редакцією Топузова Олега,
Локшиної Олени**

Підписано до друку 22.07.2022 р. Формат 60x84 1/16
Гарнітура Times. Друк офсетний. Папір офсетний
Ум. друк. 3,83 арк. Наклад 300 пр.

Видавництво «Педагогічна думка»
04053, м. Київ, вул. Січових Стрільців, 52-а, корп. 2;
тел./факс: (044) 481-38-85
book-xl@ukr.net

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовників
розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 3563 від 28.08. 2009 р.